

Voruta

... O Mindaugas susiruošė ir sumanė sau nesikauti su jais atvirai,
bet pasitraukė į pili, vardu Voruta...

Iš Hipatijaus metraščio 1251 m. įrašo

Nr. 7 (625)

2007 m. balandžio 7 d.

Lietuvos istorijos laikraštis

ISSN 1392-0677

Kaina 1 Lt

Šiame numeryje

2 Algirdas ŽEMAITAITIS
„Šaktarpio metas“ Vilniuje

4 Adv. Arūnas BERTULIS
Mokesčių inspektorius
tarpukario Lietuvoje

6 Habil. dr. prof. Antanas TYLA
Šiaurinė Žemaitija XVII
amžiaus vidurio karo metu

PRENUMERUOKITE !!!
2007 METAMS

“Vorutą”

1 mėn.	–	2.90 Lt
3 mėn.	–	8.70 Lt
6 mėn.	–	17.40 Lt
12 mėn.	–	34.80 Lt

indeksas 0135

“Vorutą” galima
prenumeruoti internete

BROLIAI, SESERYS KRISTUJE,

kai apaštalams užėjo audra Genezere-
to ežere ir jų valtis buvo jau toli nuplaukusi
nuo kranto, blaškoma bangų (Jono 6: 16-
18), pasirodęs Kristus nusigandusius Apaš-
talus ramino sakydamas: “Aš čia. Nebijo-
kite!” (Jono 6:20).

Prisikėlęs Kristus taip pat pasirodė sa-
vo mokiniams: “Jiems besikalbant, pats
Jėzus atsirado jų tarpe ir prabilo: „Ramy-
bė jums!“ ” (Luko 24:36).

Tokie Kristaus žodžiai – “nebijokite”
ir “ramybė jums”, padeda mums giliau su-
sipažinti su Kristumi. Jis kviečia mus drą-
siau ir su didesniu pasitikėjimu priartėti
prie Jo, nes Jis yra tas, kuris panaikina mū-
sų dvasines silpnybes ir gydo baimės, kerš-
to ir nepasitikėjimo žaizdas. Tie žodžiai
yra skiriami ir jaunimui. Lietuvos jaunimo
dienų proga Klaipėdoje 2007 m. vyskupas
R. Norvila rašė, “Lavinkite širdis, kad jos
ant Baltijos jūros kranto išgirstų Jėzaus žo-
džius pirmą kartą nuskambėjusius prieš du
tūkstančius metų virš Genezere to ežero
bangų ir niekada nenuitylančius, – Drąsos!
Tai aš”.

Baigdami gavėnios atgailos laikotarpį
ir žengdami link šv. Savaitės apeigų – pra-
dedant Verbų sekmadieniu, iki Didžiojo
ketvirtadienio paskutinės vakarienės ir Di-
džiojo penktadienio Aukos, prisimenam
Jėzaus išganingąją kančią ir mirtį. O tada –
džiaugiantis Jo Prisikėlimu, mums dera ne
tik atlikti religinę pareigą, dalyvauti Vely-
kinėse apeigose, bet ir galime giliau susi-
pažinti su besivystančia išganymo istorija.

Vilniaus katedra ir Valdovų rūmai – Lietuvos nepriklausomybės simboliai

Kristaus išganymo malonė tęsiasi iki šios
dienos – mums reikia turėti drąsos išgy-
venti Dievo valią, sekti Kristų mūsų kas-
dieniniame gyvenime.

Nuoširdžiai sveikinu visus lietuvius iš-
sibarsčiusius per visus pasaulio žemynus
Šv. Velykų proga. Tėgul Šv. Velykų palai-
ma mus skatina būti drąsesniais krikščio-
nimis, pasitikėti tuo, kuris yra su mumis
“per visas dienas” (Mato 28:20). Eikime

link Kristaus, kuris yra meilė, nes “pasiti-
kėjimas ir tik pasitikėjimas veda į meilę”, –
rašė Šv. Kūdikėlio Jėzaus Teresėlė, šių me-
tų Lietuvos jaunimo dienų globėja.

Linkiu visiems palaimintų Šv. Velykų!

Jūsų Kristuje

Prelatas Edmundas J. PUTRIMAS

Vytauto Dailidkos kūrybos darbai

V.Dailidka

St. Rapolionio gimnazijoje vyko Eišiškų krašto dainiaus, dailininko ir poeto, dailės mokytojo metodininko Vytauto Dailidkos poezijos ir tapybos darbų autorinė popietė. Šventė buvo skirta talentingo mokytojo 70-ties metų jubiliejui pažymėti.

Garbingas V. Dailidkos gyvenimas skir-
tas Šalčios žemės dvasinių vertybių puose-
lėjimui ir patriotiškumo ugdymui, moki-
nių ir mokytojų švietimui, kultūros paveld-
o saugojimui.

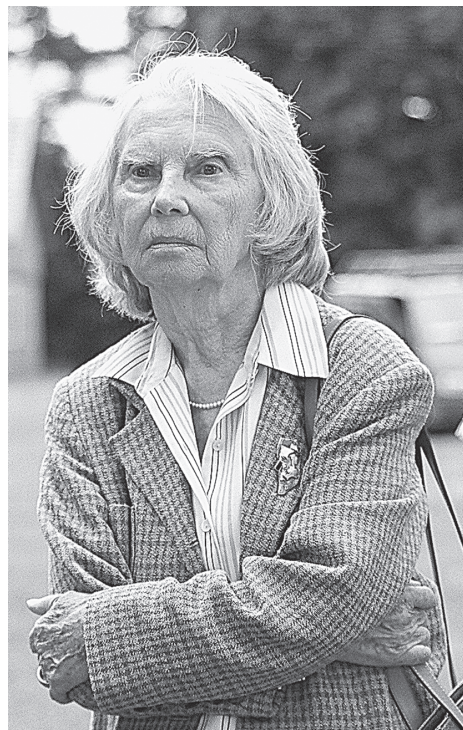
Renginyje pasidžiaugta mokytojo veik-
la, žiūrėtas dokumentinis filmas apie ilgą
metų ir prasmingą pedagoginę Dailidkų di-
nastiją, skambėjo dainos ir liejosi eilės.

Aidint plojimams Tautinių mažumų ir
išeivijos departamento prie Lietuvos Res-
publikos Vyriausybės generalinis direkto-
rius A. Petrauskas jubiliatui įteikė minėto
departamento Garbės aukso ženklą „Už
nuopelnus”.

Sukaktuvininką daina „Ilgiausių metų”
ir dovanomis sveikino artimieji, draugai,
kolegos, rajono literatų klubas, Šalčininkų
rajono valdžios ir švietimo įstaigų atstovai.

POPIETĖ SU IEVA JANKUTE

Astrida PETRAITYTĖ, Vilnius

Danos Butikaitės nuotr.

Ieva Jankutė

Istorikui A. Nikžentaičiui mestelėjus
„bombikę“ (Lietuva 1923 m. okupavusi
Klaipėdos kraštą), iškart sukrebždėjo: ka-
žin kokia būtų anų dienų aktyviųjų dalyvių
reakcija? Žinia, jų nebeįsivaizduoju, bet ma-
gėjo pakalbinti ir Mažosios Lietuvos vei-
kėjų palikuonis, išsibarsčiusius po visą pa-
saulį. Internetinis ryšys, panaikinęs nuoto-
lio problemas, neretai sugundo teirautis į
užjūrius nublokštųjų nuomonės, šalia esan-
čiuosius paliekant neapibrėžtam „bet ku-
riuo momentu“... Laimei, pakalbinus Tas-
manijos salos „senbuvi“ Endrių Jankų (iš-
girdus iš jo liudijimą, jog „Tėtatis“ Marti-
nas Jankus paimtų Nikžentaičiui botagą),
iškart parūpo ir jo sesers, taipogi Patriar-
cho anūkės, jau berods ketverius metus gy-
venančios Lietuvoje, Klaipėdoje, „žvilgs-
nis“. Aplinkybės tam susiklostė palankios
– prieš suplanuotą išvyką Klaipėdon p. Jan-
kutę sutikau VU rektorato salėje – knygos
„Mažosios Lietuvos kultūros paveldas“ pri-
statyme (kur ji, regis, vienintelė iš kalbėju-
siųjų įterpė kritišką žodį – ne, ne knygos

Nukelta į 2 p.

POPIETĖ SU IEVA JANKUTE

Astrida PETRAITYTĖ, Vilnius

Atkelta iš 1 p.

adresu; pirmiausia priekaištaudama vilniškiams būtent dėl abejingumo Sausio 15-ajai). Prisigretinusi po oficialiosios renginio dalies ir išsčiau savo geidavimą „paimiti interviu“ – p. Jankutė atsisaukė trumpai drūtai: kai būsit Klaipėdoj, skambinkit, galėsim kalbėtis nors ir per naktį...

Taigi – jei žmogus žinotum, kur krisi, pasiklotum patalėlius... O gal ir gerai, kad kartais ima ir į suplanuotą sklandų vyksmą įsiterpia nuo tavo valios nepriklausantys trikdžiai – turi progos aiškiau (skausmingiau ar maloniau) pajusti ir savo, ir kitojo „valios“ raišką...

Nutiko taip, kad jau Klaipėdoje, jau pasiskambinusi, jau sutarusi – trečią, po trijų atvykstu į p. Jankutės namus, pasitikrinau Vilniuje kuo puikiausiai veikusių diktofoną – mygau ir vienus mygtukėlius, ir kitus, išėmiau ir vėl įdėjau neseniai pakeistas baterijas – nė šnipšt... Tikrai išsigandau, vėl puoliau skambinti teisindamasi, teiraudamasi: ar nieko, kad rašysiu ranka, tai žinoma, pareikalaus daugiau laiko... Išgirdau visai ne „saldaininį“ balsą: techniniai dalykai ne jos reikalas, o jei žmogus neturi laiko, tai geriau... Paskubėjau, nelaukdama nuosprendžio, patikinti, jog tik dėl jos, p. Jankutės, laiko gaišaties kremtuosi – buvau patikinta, jog ji niekur neskubanti. Bet, ko gero, ši trumpa situacijėlė atskleidė... – ketinau rašyti „daugiau“, bet susivokiau: nei

tetikos – gi žinau p. Jankutę finansine parama „sanuojant“ Mažosios Lietuvos atminimo įamžinimą, tad juk galėjau tikėtis Patriarcho anūkė prabilisiant aukšta idėjine gaida? Bet mano susidarytąjį atviro ir aštraus teisybės žodžio sakytojos paveikslą papildė rezignacijos, nuovargio, santūraus nusivylimio štrichai: taip, ji rėmusi „Mažosios Lietuvos enciklopediją“, bet daugiau nemsianti – pernelyg viskas daroma dėl pinigų... Į skeptiškumo barjerą atsimušė ir mano „didžioji provokacija“ – klausimas dėl „nikžentaitiškos interpretacijos“. P. Ieva, mostelėjusi ranka, be jokio karingumo apgailėjo: „Kas su tais mūsų istorikais – ar jie kam parsidavę, ar iš nuobodumo rašinėja?“ Neuždegė jos ir priminimas apie „Patriarcho botagą Nikžentaitiui“. P. Jankutė pirmiausia skeptiškai įvertino prof. D. Kauno ir kitų tvirtinimą, jog M. Jankus buvęs „peštukas“ – jei jis būtų toks buvęs, tai ir jo vaikai tokiais būtų išaugę, tuo tarpu iš savo tėvo, Martyno Jankaus jaunesniojo, jie, vaikai, vos vieną kartą gavę lupti (kai negrįžę sutartu laiku iš pasiūžinėjimų, žinia, buvo galima išsigast, ar neįlūžę...). O savo senelį (Tėtatį) ji pažinojusi kaip taikų žmogų, tad ir jokio botago – „Jis būtų ranka numojęs: ką tas vaikas žino?“

Su atsainiu skepsiu p. Jankutė išklauzė ir manąją „patetiką“ – Mažosios Lietuvos atminimas! Reikia puoselėti! Gaivinti! Lietuvinkų bendrijos veikla! „Beveik trys ge-

meisteris“ Vėsulas darbo turėjo.

Drevera buvo grynai lietuviška, bet vietiniai kalbėjo tarmiškai – kuršiškai („Kap tave et?“). Vyresnieji Jankai – kilę nuo Pagėgių – nesuprasdavo daugelio žodžių (pav., cukrus čia buvo „meškebodis“). Tėvai „galus darėsi“, kad jų pačių vaikai Ievutė bei 1921 m. gimimo Jurgis ir 1929 m. – Endrius jau ima kalbėti „kuršiškai“. Bet kai žiemą šlajomis atvažiuodavo nidiškiai-kopininkai pirkti šieno, tėvas, negalėdamas susikalbėti, kviesdavosi juos į talką.

Kone visas vasaras juodu – Ieva ir vyresnysis Jurgis – praleisdavo Bitėnuose. Iš Kauno atvažiuodavo poilsiauti ir Šarauskiukai (pulkininko Šarausko, su kuria bitėniškė šeima draugavo nuo 23-ųjų metų, vaikai). Tuomet Bitėnuose gyveno Senelis, iš jo vaikų – Elzė ir Kristupas (Edė dirbo „Eltoj“ Klaipėdoj, Urtė ilgesnį laiką Šiauliuose). O per Jonines – Bitėnuose kiek žmonių! Daug būdavo kareivių, atvažiuodavo ir kunigai, Rapolas Skypitis su savo draugais pribūdavo... Teta ją, 6 – 7 metų mergaitę, pasiimdavo pažiūrėti vaidinimų, ant Rambyno per Jonines rengiamų. Kartą Ievutė labai išsigandusi – buvo vaizduojama senovė, karžygiai, o scena – uolos, didžiuliai akmenys, jie staiga pradėję judėti; ji norėjusi pabėgti, tik teta sulaikiusi. Kartais ją nuveždavę ir į Klaipėdą pas Edę; kol teta būdavo darbe, ją žiūrėdavusi Povilaitienė. Su teta Ede jos važiuodavo į Smiltynę; su ja pirmą kartą Ievutė nuėjo į kiną – pažiūrėjusi filmą „Alles um Eva“.

Elzė Jankutė vedė Bitėnų ūkį. Ji mokėjo bendrauti su žmonėmis, juos mėgo. (Čia p. Ieva lygindama „žvilgterį į save“: „Aš gyvenau labiau vidinį gyvenimą, vertinu meną. Kai nusibosta – nusiperku lėktuvo bilietį ir nukeliauju į kitą pasaulio kraštą“).

Kadangi tėvas turėjo motorlaivį („Viltį“), vasaromis jie nuplaukdavo ir į Juodrantę, vaikai likdavosi pas Vėsulus. Perėję neriją, maudydavosi jūroje.

Su vokiečiais jai vaikystėje beveik netekdavo susidurti. Tik brolis Jurgis, lankęs Klaipėdoj Vytauto Didžiojo gimnaziją, turėjo Priekulę draugų. Pas juos viešėdamas, sutikdavo ir vokiečių, su jais „apsižodžiuodavo“; bet kokių rimtesnių incidentų neteko patirti.

1939-aisiais, Hitleriui užėmus Klaipėdos kraštą, tėvas optavo Lietuvos pilietybę ir neteko darbo. 1939-aisiais baigėsi ir Ievos vaikystė... Šeima visus daiktus susikrovė į tėvo nusamdytą laivą priekabą, persikraustė į Jurbarką. Netrukus pasirodė rusai – lyg ir be jokios sumaišties. Ievai dar teko lankyti „rusų mokyklą“. Bet greit Jankus pasiekė žinia, jog šeima esanti įrašyta „ilgai kelionei į Sibirą“. Tuomet (Vokietijai ir Sovietų Sąjungai susitarus dėl teisės vokiečių kilmės asmenims repatrijuoti) tėvas užsirašė vokiečių (vaikų gimimo metrikos buvo išduotos Ragainėje, išrašytos vokiškai – to buvo gana). Bet karas šeimą užklupo dar Jurbarko – jį apskelbė netikėtai padangėje pasirodęs didžiulis lėktuvas su vokiška svastika. Kariuomenė šio pakraščio neužkludė, tik per radiją jurbarkiščiai išgirdo išgirdo: karas. Tėvui pranešus: trauksimės į Vokietiją, jie, vaikai, klausę – gal į Bitėnus keliausim? Bet ne, jiems (okupacinės vokiečių valdžios) buvo išduoti nauji pasai, kuriuose įrašyta: „Nur fuer Alt-Reich gueltig“. Keliavo traukiniu, atsidūrė Lenkijoje; Zdunska Voloje buvo repatriantų paskirstymo į lagerius punktas; ten šeima sutiko nemažai pažįstamų, net iš Jurbarko. Jankai pateko į Dramburgą Pomeranijoje, bet tėvas buvo pasiūstas darbui į Kolbergą, ten buvo ūkiškų reikmenų (vinių ir pan.) sandėlio vedėjas (į Kolbergą vėliau atsikėlė visa šeima).

O 1944 m. rudenį vokiečiai, traukdamiesi per Bitėnus, įsakė ir visiems bitėniškiams susikrauti mantą į vežimą, arkliais

Ieva Jankutė dovanoja Martyno Jankaus muziejui tautinius rūbus

trauktis Vakarų link. Jankui, Ievos seneliui, tuomet jau buvo 86 („Kai pagalvoju: dabar įsodintų kas mane į vežimą; ant tavęs lyja, o turi važiuoti – kažkur į pasaulį“). Tuomet Martynas Jankus jaunesnysis buvo paimtas į Volksturmą apkasų kasti. Kažkur Prūsijoje jis sutiko saviškius – tėvą, Elzė, Kristupą, pas juos tarnavusią Oną su sūneliu Vytuku, paragino juos vykti į Kolbergą, kur jo šeima buvo gavusi namelį. (Oną vėliau paėmė darbams, bet po karo ji su sūnum išplaukė į Ameriką; ten laive susipažino su jūreiviu lietuviu, jiedu apsidėję; gyveno nedideliame miestelyje prie Bostono. Ji mirė dieną prieš tetoristų išpuolį Niu Jorke, tad tik šiaip taip pavyko išvykti į laidotuves – „palaidojom Oną Broktone“).

Ieva irgi buvo paimta darbui – prižiūrėti vaikus stovykloje, kuri buvo įkurta Romintoje, netoli Tolminkiemio (čia vieną mėnesį ilsėdavosi vaikai iš subombarduotų miestų). Ten dirbdama, ji susirgo džiova, buvo išsiųsta į sanatoriją Pietų Vokietijoje; vaistų trūkstam, buvo gydoma „maistu ir gulėjimu“. Artėjant frontui, visiems liepė važiuoti namo; Ieva išvyko į Kolbergą. Bet rusai nenumaldomai artinosi („klausė anglų radiją, girdėjom šaudymus“). Reikėjo trauktis, o tokiai didelei šeimai tai nebuvo paprasta, gi ilgam keliui turėjo pasiryžti ne tik, palyginti, stiprūs – mama, Endrius, Ieva, Ona, Elzė, bet ir Tėtatis bei mažasis Vytukas. „Visi Jankai gali klaupis ant kelių ir dėkoti mano mamai, ji visus išgelbėjo.“ Mat Kolberge jų namelis stovėjo prie uosto, o ten prisišvartavusiuose kariniuose laivuose buvę kareivėliai – vos dvidešimties vaikai – Jankienės prašydavo, kad jos adresu jų tėvai galėtų jiems atsiųsti maisto, rūbų siuntinius. Kai pasklido žinia: gal po valandos Kolbergas bus užimtas rusų, vienas iš tų kareivukų atėjo pas mamą, paliepė susipakuoti daiktus ir pažadėjo juos visus paslėpti triume; laivas šią nakt išplauks. Žinoma, visa šeima greičiau apsirėngė, mama, Elzė ir Ona visiems buvo pasiuvusios po kuprinę, į jas susikrovė būtiniausius daiktus, rūbus. Bet „operacija“ nebuvo sėkminga – kai vakare visas būrelis priartėjo prie laivo, juos sutiko kapitonas, rankoj laikydamas šautuvą: kas užkels koją ant laivo, tą nušaus. Tėko grįžti. Elzė pasiūlė eiti slėptis į mišką, ten visi – kartu ir Tėtatis – kurį laiką glaudėsi. Vokiečiai, irgi besislepią mišką, jų klausė: ko jūs su tuo senu žmogum tampotės, palikit jį...

Nukelta į 8 p.

Šilutėje: Ieva Jankutė ir žurnalistė Dana Buinickaitė skuba į mažlietuvių suėjimą

daugiau, nei mažiau, o tiek ir tai, ką buvo privaloma patirti: mano Pašnekovė yra logikos, principo ir tiesos žmogus, ji nematys reikalo cukrinės vatos sluoksniais apvynioti skaudaus žodžio, užgimusio kaip protestas prieš kitų chaotiškumą, negarbingumą, godumą, aplaidumą ar kitas ydas.

Kritišką aplinkos – ypatingai dabar ją supančios lietuviškosios (postsovietinės) – vertinimą gavau patirti ir jau atvykusi į p. Jankutės namus, į jaukų „vienos erdvės“ butelį su gausybe paveikslų ant priešpriešinės virtuvės zonai sienos. Bet tai toli gražu nebuvo vien formalus dalykinis bendravimas – pirmiausia buvau pakviesta prie stalo (labai patogiai sustumiamo, atsivežto iš Amerikos ir pakeitusio ankstesnių šeiminkų „riboženklį“ tarp svetainės ir virtuvės – barą), paservuoto prabangaus servizo indais (iškart patraukė akį, patyriau: angliškas; visa giminė visad gėrusi kavą iš puikių puodelių), pavaišinta kava ir pačios iškeptais vafliais (ne, ne pyragėliais – „plincukais“, priminusiais vaikystėje mamos vafline ant „plytos“ keptus skanėstus)...

Numatytasis „interviu“ – jau susėdus priešpriešiais salonėlyje – pasisuko kiek kita kryptimi ne vien dėl techninių trukdžių. Buvau nusiteikusi „perteikti būsimoms kartoms“ bent kiek patriotinės pa-

neracijos išaugo sovietmety, jų galvosena kitokia, jiems viskas vis tiek“, – nelinksmam konstatavo Patriarcho anūkė... Ir „karštoji“ Bitėnų tematika mano Pašnekovės neuždegė – viskas jos jau pasakyta, surašyta; ji tik santūriai išsakė pageidavimą, kad Jankaus vardu ten nebūtų daromas verslas, steigiamas kavinukės...

„Sobald das Geld im Kasten klingt, die Seele in dem Himmel springt“, – tokia pašapia gaida buvo „užblokuotos“ mano patriotinės provokacijos.

Bet, kokia laimė, p. Jankutė „neblokuoja“ klausimų apie vaikystę, viešnages Bitėnuose, tolimesnes gyvenimo peripetijas! Ši nedidukė, (išoriškai) trapi moteris, įgludusi į masyvų fotelį, regis, jau leidžiasi nešama prisiminimų srauto...

Ievutė gimė (1924 m.) Bitėnuose. Kai jai sukako ketveri, tėvas gavo kelių (kanalo) prižiūrėtojo darbą Drevernoje – ten šeima gyveno iki Hitlerio atėjimo 1939 m. Drevernos laikotarpis – tai tylus ramus gyvenimas su kasdieniais rūpesčiais. Žvelgiant atgalios, galima įvertinti: nebuvo jokių vagysčių, apiplėšimų, girtavimų (taip, gyveno kaime vienas girtuoklis: kartą per savaitę – turkaus dieną – grįždavo namo pasiūkaudamas). Tiesa, žuvies brakonieriai nesnaudė; Juodkratėje gyvenęs „fiš-

„Šaktarpio metas“ Vilniuje

Algirdas ŽEMAITAITIS, Vilnius

Kalba rašytoja Astrida Petraitytė. Kairėje Algirdas Matulevičius ir Birutė Kurgonienė

Jono Česnavičiaus nuotr.

Vilniaus leidykla „Versus aureus“ yra išleidusi dvi prozininkės, Rašytojų sąjungos narės nuo 1991 metų, Astridos Petraitytės romano „Šaktarpio metas“ knygas. Pirmoji „Mažoji Martukė“ pasirodė 2005, o antroji – „Tirškalius Liepa“ 2006 metų pabaigoje.

Rašytoja, psichologė ir radijo žurnalistė Astrida Petraitytė gimė 1952 gruodžio 19 d. Šilutėje.

1970 m. baigė Telšių 4-tą vidurinę mokyklą, 1975 – VU Istorijos fakultete įgijo psichologijos specialybę; 1975 – 1984 dirbo Mokytojų tobulinimosi institute Vilniuje, 1984 – 2001 Lietuvos radijuje ir televizijoje (iš pradžių – Sociologinių tyrimų skyriuje, 1994 – 2001 – radijo laidos „*Didieji vardai*“ rengėja). 2003 – 2004 metais gavo Kultūros ministerijos kūrybinę stipendiją projektui „*Psichologinis lietuvininkų apsisprendimas istorinių kolizijų kontekste*“, to rezultatas – romanas „*Šaktarpio metas*“. Išleido apsakymų rinkinius „*Apšimeskim, kad neskauda*“ (1982), „*Mano memuarai*“ (1990), „*Mūsų kantrumo pelynai*“ (2002), eseistinių pokalbių knygas (pagal radijo laidos „*Didieji vardai*“ medžiagą): „*Nuo Kierkegoro iki Kamiu*“ (1997), „*Pokalbiai apie skandinavų rašytojus*“ (1998), „*Pokalbiai apie anglų rašytojus*“ (1999), „*Pokalbiai apie austrų rašytojus*“ (1999). Bendradarbiavo savaitraščiuose „*Šiaurės Atėnai*“, „*Literatūra ir menas*“ bei kt.

Leidyklos internetinėje svetainėje autorė

taip skaudžiai maudžiantis lietuviškas vardas) ne šiaip „dėsningai evolucionavo“ iki dabartinio „status quo“, ne, – prieš jį yra nusikaltus Istorija. Jei ir nepasuksi Istorijos rato atgalios, tai bent Istorinės atminties – kuri taip lengvai išblukinama! – pamokas privalau kartotis pati sau bei, nors mažu spygliuku bakstelėjusi, priminti ir kitiems. „Šaktarpio metas“ ir yra tas mano spygliukas... (ak, kaip kartais sėkmingai nutinka nesėkmės! Jei ne ištikusi bedarbystė, ir tos laisvės suteikta galimybė prašyti poros metų Valstybės stipendijos projektui „*Psichologinis lietuvininkų apsisprendimas istorinių kolizijų kontekste*“, o po to iš Mažvydo bibliotekos fondų vieną po kito „*traukti*“ visų metų „*Lietuviškas Ceitungas*“, „*Prūsų Lietuvių Balsą*“, ir kitus – lietuviškus bei vokiškus – gotikinių rašmenų toms, su graudulingai azartišku virpuliu puslapis po puslapio plėsti savo žvilgsniui tą plyšėlį, už kurio veriasi tikras – gyvybingas, nors ir liuteroniškai santūrus – mažlietuvių gyvenimas!..“.

Paskaitykime, kaip šis romanas pristatomas knygų anotacijose.

Fragmentų romanas „Šaktarpio metas“ skirtas Mažosios Lietuvos (Klaipėdos krašto) tematikai: žmonių likimai, istorijos lūžiai, etinis savitumas. Kūrinio veiksmo ašis – XX a. I ketvirtis Rytprūsių dalyje, po Pirmojo pasaulinio karo atskirtoje nuo Vokietijos ir po įvairių peripetijų prijungtoje prie Lietuvos.

Skaitytojas, sutikęs mažąją heroję Martą XX a. pradžioje, lydėdamas ją porą dešimtmečių, regi merginos-moters brandą, asmenybės skleidimąsi ir jos gyvenimą perskrodžiančius „didžiulius įvykius“.

Pirmoji knyga „Mažoji Martukė“ (184 psl.) supažindina su pirmaisiais pagrindinės herojės Martukės gyvenimo dešimtmečiais. Mergaitė, stebėdama kasdieninę aplinkos žmonių buitį bei tautines laiksenas, bręsta, išgyvena pirmąją meilę, supranta, koks svarbus yra gimtojo krašto likimas bei gentainių kova už lietuviybę, suauga ir išteka.

Antroji knyga „Tirškalius Liepa“ (264 psl.) pristato jau šeimyninį Martukės gyvenimą. Jos vyras, Jurgis Liepa, aktyviai kovoja už lietuviybę. Jauna šeima, kartu su kitais lietuvininkais išgyvena labai sudėtingus laikus. Galimybės pasirinkti likimo kelią – nėra. Arba kovoja už gimtąjį kraštą, arba... pasiduodi. Be žmogiškos šilumos, supratimo, tikėjimo ir meilės išgyventi tais baisiais laikais būtų tiesiog neįmanoma.

Abi romano dalys pasižymi originalumu. Čia vartojama senoji lietuvininkų kalba, kupina germanizmų, todėl kūrinio pabaigoje pateikiamas žodynėlis. A. Petraitytė mini iš tiesų gyvenusias žmones, aprašo tikrus įvykius, pateikia ano me-to laikraščių ištraukas bei nuotraukas, todėl skaitant lydi autentiškumo įspūdis.

Manau, kad skaitytojui gali būti neaiški žodžio „*šaktarpis*“ reikšmė. Jis paaiškintas knygos žodynėlyje. „*Šaktarpis*“ – tai atšalimas polaidžio metu (metas, kai neįmanoma nei upės ledu važiuoti rogėmis, nei plaukti valtimi).

Šių metų kovo 29 dieną Mažosios Lietuvos Reikalų Taryba (MLRT) pakvietė šio krašto mylėtojus į rašytojos Astridos Petraitytės publicistinio romano „Šaktarpio metas“ (1 ir 2 knygos) pristatymą. Vakaras vyko Vilniuje, A. Jakšto g. 9 posėdžių salėje. Vakaro vedėja kultūros veikėja, MLRT sekretorė Birutė Kurgonienė trumpai pristatė A. Petraitytės biografiją, jos parašytas knygas,

I. Simonaitytės premijos atsisakymą. Pabrėžė, kad autorė principinga kaip mažlietuvis, o tai būdinga šio krašto žmonėms. Nes sąžiningumas protestantams svarbiausia, kaip skelbia vokiečių sociologas Maksas Vėberis.

Mažosios Lietuvos enciklopedijos Istorijos skyriaus vedėjas dr. Algirdas Matulevičius pateikė glaustą Mažosios Lietuvos ir jos ryšių, bendrumo bei skirtumų su Didžiąja Lietuva istorinę apžvalgą. Viena 700 metų buvo Kryžiuočių ordino, vėliau Prūsijos ir Vokietijos dalis, kita – Rusijos imperijos priespaudoje, lenkų ponų išnaudojama. Kultūrinis, o ypač ekonominis lygis (visą laiką jis buvo aukštesnis ML) sprendė ir tarpusavio santykius. Mažoji Lietuva buvo provokarietiško tipo, pažangesnė nei Rusijos valdoma Lietuva. Lietuvininkai garsėjo darbštumu, sąžiningumu, kuo negalėjo pasigirti lietuviai, ilgiau vilkę baudžiavos priespaudą. Bet ir ML nyko lietuviybė, mažėjo lietuvininkų gyvenamas plotas, nemažai jų suvokietėjo. Dalis ML XVII amžiu-

Vacys Bagdonavičius

je buvo nusiaubta totorių, kurie degino kaimus, miestelius, bažnyčias, XVIII a. kelis metus ją buvo okupavusi Rusija, skaudžios Pirmojo, o ypač Antrojo pasaulinio karo pasekmės, bet ML Tarybos „Tilžės aktas“ išreiškė norą glaustis prie Lietuvos, ir Klaipėdos kraštas tapo jos autonominė dalimi.

Žurnalistė, publicistė A. Petraitytė savo romane aprėpia labai svarbius abiejų Lietuvių, lietuvininkų ir vokiečių, mažlietuvių ir didlietuvių tarpusavio santykius, ekonominius ir kultūrinius skirtumus, XX amžiaus pirmosios pusės įvykius. Per Jurgio Liepos liniją, aktyvaus kovotojo už lietuviybę, agitavusio neišsivadėti tėvų kalbos, tvirto patrioto reiškiamas noras jungtis prie Lietuvos išsipildė po 1923 metų sukilimo. Bet buvo ir vokietininkų, siekusių, kad Klaipėdos kraštas vėl priklausytų Vokietijai. Klaipėdos kraštas skyrėsi nuo Lietuvos ne tik savo tikyba (vienur liuteronai, kitur katalikai), mentalitetu. Kauno atsiųsti valdininkai nenorėjo ar negalėjo suprasti mažlietuvių, nepasitikėjo jais. Lėmė ir ekonomika. Tai savotiška ML lietuvininkų gyvenimo kronika, anai, viskas dokumentuota, paremta faktais. Romanas pratėsia K. Donelaičio, I. Simonaitytės, K. Kauko šio krašto gyventojų aprašymus; sodri kalba, lietuvininkų tarmė (jos žodžiai pateikti kursyvu, pridėtas žodynėlis). Jis vertingas politiniu, istoriniu, religiniu, etnokultūriniu, etnografiniu, tautiniu požiūriu. Ir kalbininkai čia ras įdomių dalykų. Įdomu, kad knygoje daugiau polonizmų nei germanizmų, nors atrodytų, kad turėtų būti priešingai. Romanas turėtų sudominti studentus, mokslininkus, kraštotyrininkus, visus besidominančius šiuo kraštu – tai gyvenimo enciklopedija. Kalbos stilius lengvas, traukia kas bus toliau, aprašyta graži šeimos narių meilė. Kas nori pažinti šį kraštą, tai būtinai skaitys.

Lietuvininkų bendrijos „Mažoji Lietuva“

Vytautas Gocentas

seimelio narys, MLE atsakingas ir sekretorius Vytautas Gocentas pagyrė, kad rašytoja grįžo prie temos apie savo tėvų kraštą. Romanas apima 1908 - 1944 metus, taigi 36-eri gyvenimo metai, per kuriuos čia vyko daugelis svarbių ne tik Mažajai, bet ir visai Lietuvai įvykių. Reiktų ir trečios knygos (tą patį siūlė ir A. Matulevičius), kuri apimtų gyvenimą po Antrojo pasaulinio karo, kai Klaipėdos krašte labai sumažėjo tikrųjų šios žemės šeiminkų – lietuvininkų. Citavo pirmosios knygos pratarinę, kaip autorė seno namo palėpėje rado „moteriška“ rašysena rašytų sąsiuvinį, kuriuose - vienos moters gyvenimo užrašai. Nors čia tik autorės išsigalvojimas, bet knygoje iš tiesų viskas autentiška, paremta tikrais faktais, dokumentais. Jau 2005 metais Rašytojų sąjungoje per pirmosios knygos pristatymą ML kultūros tyrinėtojas, prof. Domas Kaunas atkreipė dėmesį ir į nestandartinius veikėjų dialogus. V. Gocentas taip pat pasidžiaugė, kad yra ir daugiau rašančiųjų apie šį kraštą. Gegužės mėnesį Klaipėdoje vyks „Liuteronų balso“ redaktoriaus Povilo Pukio vaikystės Klaipėdoje prisiminimų 1932 – 1939 metais knygos „Anuokart prie uosto“ (2007) pristatymas.

Vydūno draugijos pirmininkas dr. Vacys Bagdonavičius pareiškė, kad jaustųsi didelė tuštuma, jei šios knygos nebūtų. Sukauptos žinios, gausi informacija apie ML. Manau, kad primena rašytojos Ievos Simonaitytės kūrybą. Įdomiai, netradiciškai aprašomas susitikimas su Vydūnu. Romane pateikiamas psichologinis pagrindinės veikėjos gyvenimas, gyvenimas iš vidaus, atsiskleidžia žmogaus dvasia. Auganti mergaitė, vėliau mergina, moteris, žmona, mama mato ML per savo dvasinę būklę; knyga psichologinė, nuoširdžiai, žmoniškai, šiltai skaitosi. Tai meno, grožinės literatūros šedevras, parašytas talentingos rašytojos. Gaila, kad šiemet atsisakė I. Simonaitytės premijos. Prognozuojau nacionalinę premiją, jei išeis šia tema dar viena knyga.

Autorė Astrida Petraitytė padėkojo visiems susirinkusiems jos kūrybos ir ML mylėtojams.

Pastebėjo, kad nuo tų gražių žodžių labiau gaudulys, o ne džiaugsmas ima. Nacionalinė premija man negresia, nes trečio tomo nebus. Dabar, vėl gavusi vieneriems metams Valstybės stipendiją, rašo grynai dokumentinę naują knygą apie savo senelį Joną Aušrą (1890 – 1960), aktyvų ML visuomenės ir kultūros veikėją, kuris savo visuomeninę veiklą pradėjo dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Jo šeimos likimas, tragedija sovietiniais laikais (žemesnis už žolę), kai dirbo žemės ūkio technikumui mokomojo ūkio buhalteriu, kai anuo metu teko slėpti savo veiklą įvairiose organizacijose. Knygoje priminsiu, kokia tai jam buvo trauma - buvusiam uoliam kovotojui už lietuviybę.

Skolą savo kraštui jaučiau, patyriau bedarbystę, bet, gavusi stipendiją, atsivėrė galimybė atsigręžti į šeimos praeitį. Ragino ir lietuvininkė Eva Labutytė, kurios grafikos darbai panaudoti knygų viršeliams. Manęs nestebina kritiniai romano vertinimai, aš net stebiuosi, kai išgirstu palankius atsiliepimus iš žmonių, su tuo kraštu neturinčių tiesioginių ryšių, maniau, kad rašau siauram ML palikuonių ir tyrinėtojų ratui. I. Simonaitytės premijos atsisakiau dėl to, kad komisijos sprendimą lydėjusius komentarus laikau sąmoninga akcija.

Pertraukose tarp pranešėjų skaitovė Violeta Mickevičiūtė įtaigiai perskaitė du knygos fragmentus, o liaudies dainų atlikėjai Daiva ir Evaldas Vyčiniai, pritardami kanklėmis, atliko keturias Liudviko Rėzos išleistas lietuvininkų dainas.

Autorė turėjo nemažai vargo, kol visiems norintiems pasirašė įsigytose knygoje.

Jono Česnavičiaus nuotr.

Vyčiniai atliko mažlietuvių dainas

apie save rašo: „Per Mamą – pasišventusio kovotojo už lietuviybę, už krašto prijungimą prie Didžiosios Lietuvos Jono Aušros dukterį – esu tiesiogiai išaugusi iš Mažlietuviškosios dirvos, o su liuteroniškąja tradicija mane susieja visa giminė (Tėvas kilęs iš „parubėžės“ su Prūsija, kur liuteronybė buvo visuotinė dominuojanti). Kaip „pažangi“ sovietinė pionierė ir komjaunuolė savo jaunystės ir ankstyvosios brandos metais žvelgiau „į priekį“, nekreipdama dėmesio į „praities atgyvenas“ (nors savo močiutę ir vadinau „omama“, o senelį – „opapa“). Atgimimo laikų sukrėtimas suteikė ne tik džiugų išlaisvėjimo, „mankurto šalmo“ nusiplovimo jausmą, bet ir sąžinės graužatį, skaudų suvokimą, kad mano Genties kraštas (kurio kontūruose ryškiai šviečia Karaliaučius, Tilžė, dar ne vienas

MOKESČIŲ INSPEKTORIUS TARPUKARIO LIETUVOJE

Ad. Arūnas BERTULIS, Vilnius

„Mokesčių departamento revizorius patikrinęs Ežerėnų apskrities Mokesčių inspekcijos darbą nustatė, kad mokesčių inspektorius Povilas Žitkevičius šiuo metu sėdi kalėjime, įtariant paėmus 500 litų kyšį iš Dusetų miestelio pirklių, kad nebūtų skiriamos baudos už laiku nesumokėtus 1924 m. IV ketvirčio bendrųjų pajamų mokesčius ir kad Mokesčių komisijos posėdžio metu būtų nustatytos mažesnės bendrosios pajamos.“¹

Tokia antraštė galėtų pasigirti ir ne vienas šių dienų laikraštis. Lyg nebūtų prabėgę beveik šimtas metų...

Šiuo straipsniu, gerbiamieji skaitytojai, norėčiau sugrįžti į tarpukarį ir supažindinti Jus su mokesčių administravimu bei mokesčių valdymu svarbiame mūsų tautos istorijos ir kultūros raidos etape. Tam tikslui apžvelgsiu nedidelę, bet gan svarbią jos dalį – tarpukario Lietuvos mokesčių inspektoriaus darbą.

I.

Kad aiškiau suprastume to laikotarpio mokesčių inspektoriaus darbo specifiką, jo teisių ir pareigų turinį, trumpai supažindinsiu su egzistavusia mokesčių sistema bei mokesčius išieškančių institucijų struktūra.

Nuo 1918 iki 1940 metų Lietuvoje buvo įvesta ir renkama apie 20 mokesčių bei įvairiausių rinkliavų. Pagrindiniai tiesioginiai mokesčiai, rinkti visą ar didžiąją dalį Nepriklausomybės laikotarpio, buvo Žemės, Nejudamojo turto, Palaikų, Darbo pajamų, Verslo, Verslo pelno ir Kapitalo pelno mokesčiai, taip pat Žyminis mokestis. Jie sudarydavo apie 1/3 valstybės biudžeto mokestinių pajamų. Šie mokesčiai buvo mokami į Valstybės išdą, tuo tarpu savivaldybės, savo poreikiams tenkinti, taip pat galėjo nustatyti, jos kompetencijos ribose, įvairias rinkliavas. Pagrindiniai netiesioginiai mokesčiai, sudarę 2/3 valstybės mokestinių pajamų, buvo Akcizai, Muitai, Fiskaliniai monopoliai.

Mokesčių ėmimui prižiūrėti ir tikrinti iki 1919 metų lapkričio Finansų ministerijos žinioje penkiolikos apskričių centruose veikė Turtų ir mokesčių valdybos², bendradarbiavusios su apskričių viršininkais. Valdymą pirmininkus bei kartu veikusius apskričių tikrintojus 1919 metų lapkričio 19 dieną priėmus „Įstatymą apie valstybės mokesčių imimąją tvarką“, pakeitė mokesčių inspektoriai ir jų padėjėjai³. Už akcizų rinkimą ir tikrinimą buvo atsakingi specialūs valdininkai - akcizo kontrolieriai.

Nuo 1920 metų gegužės Finansų, prekybos ir pramonės ministerijoje veikė Rinkliavų departamentas, kuriame be centrinių įstaigų - Tiesioginių, Netiesioginių mokesčių ir Nuostolių apskaitymo skyrių - veikė ir vietinės - mokesčių inspekcijos bei akcizo kontrolieriai.

Nuo 1924 metų Rinkliavų departamentas pervadintas į Mokesčių departamentą, o vietinės įstaigos sudarė 21 apskrities mokesčių inspekcija bei Klaipėdos akcizo apygarda. Paprastai apskrities mokesčių inspekcija sudarė mokesčių inspektorius, vienas ar du mokesčių inspektoriaus padėjėjai, sekretoriai, raštvedžiai, kurjeriai, sąskaitininkai. Bendras mokesčių inspektorių skaičius Nepriklausomybės laikotarpiu neviršijo 30. Kaip ginčų sprendžiamosios institucijos prie Mokesčių inspekcijų veikė Mokesčių ir darbo pajamų mokesčių komisijos.

II.

Tarpukario Lietuvos mokesčių inspekcijų veiklą reglamentavo 1919 metų Įstatymas apie valstybės mokesčių imimąją tvarką. Įstatyme buvo išvardintos pagrindinės mokesčių inspektoriaus pareigos ir teisės mokesčių nustatymo ir išieškojimo klausimais. Įstatymą sudarė trys skyriai. Pirmo skyriaus šešiuose straipsniuose buvo išdė-

tytos bendrosios tiesioginių mokesčių administravimo nuostatos: pateikta valstybinių mokesčių samprata, pagrindinė valstybės mokesčių priežiūros įstaigų sistema bei jų pareigūnų atsakomybės principai. Antras ir trečias skyriai detaliau nustatė mokesčius renkančių įstaigų kompetenciją ir prievartinį mokesčių išieškojimą.

Šiame įstatyme nebuvo išvardinti konkretūs mokesčių inspektoriaus administruojami valstybiniai mokesčiai. Jo kompetencijai buvo priskirti tiesioginiai mokesčiai. Dalis valstybinių mokesčių buvo priskirta tiesioginiams, tai Žemės mokestis, Nekilnojamųjų turtų mokestis, Pagrindinis valstybinis verslo mokestis ir kt. dar carinės Rusijos Tiesioginių mokesčių įstatais („Ustav o p r i a m y c h nalogach“)⁵, kurių galiojimas buvo įteisintas 1919 m. Vyriausybės Mokesčių įsakymu.

Vėlesniais metais priimtais įstatymais nustatyta dar keliolika mokesčių, kurių administravimas buvo priskirtas mokesčių inspektoriams: Priedamasis valstybinis mokestis nuo prekybos ir pramonės įstaigų⁶, Verslo pelno mokestis⁷, Darbo pajamų mokestis⁸, 1939 metų nepaprastieji mokesčiai⁹ ir kt.

Įstatymo apie valstybės mokesčių imimąją tvarką 10 straipsnis nustatė tokias mokesčių inspektorius pareigas:

- sudaryti mokesčių komisijas ir joms pirmininkauti, rengti visą komisijos pasitarimus [reikalingą] medžiagą ir teikti savivaldybėms nurodymus mokesčių dėstyme;
- nustatyti ir apskaityti tiesioginius mokesčių ir rinkliavas visiems asmenims ir įstaigoms, kurie privalo mokėti, ir prižiūrėti, kad mokesčiai tinkamai laiku būtų sumokėti, o neįmokėjusieji būtų traukiami atsakomybėn pagal įstatymus;

- prižiūrėti mokesčių ėmimą iš prekybos ir pramonės įstaigų ir mokesčio didumui patikrinti revizuoti jų vedamas knygas ir kitus dokumentus;

- nustatyti mokesčius nuo turto ir pelno; reikalui esant iš savo nuožiūra pakviestųjų žmonių sudaryti turtų įvertinimo komisijas;

- prižiūrėti visų netiesioginių mokesčių ėmimą, kaip antai: įvairios rūšies akcizo mokesčių, žyminio mokesčio ir visokių kitų mokesčių ir rinkliavų, patikrinant akcizo kontrolierių, įvairių rinkėjų ir pačių Valstybės ir savivaldybės įstaigų darbą surinkant šiuos mokesčius;

- kas mėnuo patikrinti einamąsias valstybės išdinių pajamas ir išlaidas, muitinių kasas ir kitas mokesčių imamąsias įstaigas, sudarant tokiame patikrinimui, kur reikia, atskiras komisijas;

- Finansų, prekybos ir pramonės ministerijai pareikalavus, teikti žinias apie žmonių bei pramonės ir prekybos įstaigų kreditingumą ir piniginių pastovumą;

- dalyvauti įkainojant rekvizuojamą nekilnojamąjį turtą valstybės naudai arba parduodant priverstiniu būdu dėl mokesčių nemokėjimo;

- kas mėnesį teikti Finansų ministrui žinias apie tiesioginių ir netiesioginių mokesčių ėmimą apskrityje ir bent du kartus per metus paruošti metinius pranešimus apie ūkio, prekybos ir pramonės padėtį visoje apskrityje;

- vykdyti visus kitus finansų, prekybos ir pramonės ministro įsakymus dėl mokesčių įvedimo, apskaičiavimo ir išieškojimo¹⁰.

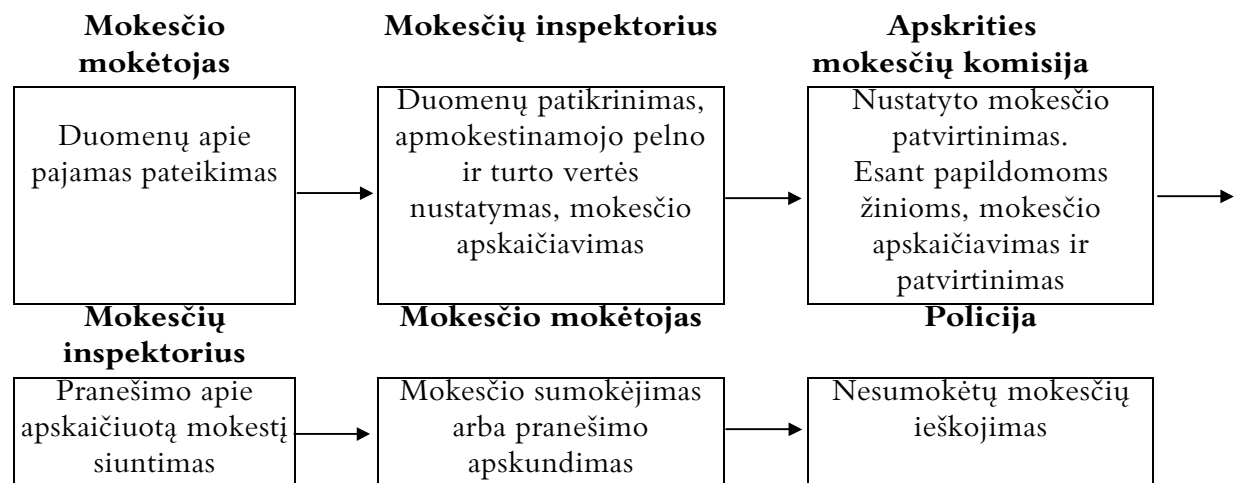
Mokesčių inspektorius taip pat privalėjo:

- rinkti ir grupuoti žinias apie gyventojų turtą ir pelną;

- sužinoti, kiek apskrityje palikta įvairių palikimų, kiek perleidimo atvejų, dovanojimų ir t.t. (nustatytiems mokesčiams surinkti);

- atlikti visus kitus darbus, kuriuos pavestų Finansų ministerija.

Tam, kad geriau įsivaizduotume mokesčių inspektoriaus veiklą, pateikiame schemą, kuri atspindi pagrindinius inspektoriaus veiklos principus apskaičiuojant ir mokant mokesčius tarpukariu:

Taigi iš schemos matyti, kad atitinkami mokesčių įstatymai (Verslo pelno, Nekilnojamojo turto, Darbo pajamų) įpareigojo mokesčio mokėtojus mokestiniame laikotarpiui pasibaigus pristatyti mokesčių inspektoriumi duomenis apie įmonės pelną, apie dovanotą, paveldėtą ar kitaip gautą turtą, darbo pajamas. Gavęs duomenis, mokesčių inspektorius privalėjo juos patikrinti remdamasis savo sukauptomis žiniomis arba pareikalauti mokesčio mokėtoją atvykti pas jį ir duoti paaiškinimus. Nustatęs pajamas ar turto vertę, inspektorius apskaičiuodavo mokesčius pagal nustatytą mokesčio tarifą.

Mokesčio mokėtojams, nepateikusiems pareiškimų su duomenimis apie savo turtą bei pajamas, tokį pareiškimą, pasirėmęs turimomis žiniomis, privalėjo surašyti pats mokesčių inspektorius.

Mokesčio mokėtojo pateiktas ir patikrintas arba mokesčių inspektoriaus surašytas pareiškimas buvo perduodamas Apskrities mokesčių komisijai svarstyti. Apskrities mokesčių komisijos posėdyje šie pareiškimai buvo svarstomi ir dalyvaujantys komisijos nariai balsų dauguma patvirtindavo mokesčių inspektoriaus arba pačios komisijos apskaičiuotą mokesčio dydį. Jei komisijos narių turimos žinios liudydavo esant didesnes pajamas nei buvo parodytos pareiškime, komisija pati jas apskaičiuodavo ir pritaikydavo atitinkamą mokesčio tarifą.

Nesumokėtus mokesčius pagal mokesčių inspektorių pavedimus išieškodavo policija, kuri buvo labai nepatenkinta šia funkcija, atitraukiančia nuo tiesioginio jos darbo.

Tokia egzistavusi pajamų apskaičiavimo, mokesčių nustatymo ir išieškojimo tvarka kėlė ir mokesčių mokėtojų, ir mokesčių inspektorių, ir policijos pasipiktinimą. Esminė tiesioginių mokesčių įstatymų negerovė, daugiausiai susilaukusi priekaištų ir kritikos, buvo įvardinta mokesčių inspektoriaus (apskrities mokesčių komisijos) nuožiūra. Nes „verslo pelno ir nekilnojamųjų turtų mokesčių įstatymai įgalino fisko organus nesiskaityti su mokėtojų pareiškiamais duomenimis apie pajamas ir pilnai nustatyti pajamas, pelną ir mokesčių savo nuožiūra“¹². Tai buvo „susiję su „vidutiniu“ pelningumo procento (verslo pelno mokesčio atveju) ir „vidutinės“ nuomos kainos (nekilnojamųjų turtų mokesčio) nustatymu, kuris buvo pavestas apskrities mokesčių komisijai“¹³.

Neigiamą mokesčio mokėtojų požiūrį atspindėjo ir toks pasipiktinimas: „Ar verslininkas iš savo įmonės deklaruos 50 000 litų daugiau, ar mažiau, vis viena mokesčių komisija nustatys jam mokesčių pagal turimus duomenis“¹⁴.

Pasak, tuomečio Mokesčių departamento referento J. Baltrušaičio: „Nustatant paveldėjimo arba, atskirais atvejais, kai negalima nustatyti bruto pelno, miestų nekilnojamųjų turtų mokestį, vienu svarbiausiu apskaičiavimo pagrindu yra turto kaina. Šios funkcijos atlikimo būdą veikiantysis

įstatymas, kaip mokesčių inspektoriaus pareigą, formuluoja taip (10 str. 4p.): reikalui ištikus iš savo nuožiūra pakviestųjų žmonių sudaryti turtų vertinimo komisijas“, paskui 10 str. 8 p.: „dalyvauti įvertinant nekilnojamąjį turtą ... kai jis rekvizuojamas arba perduodamas prievartiniu būdu“. Jokių nurodymų, kokiam turtui, kokiu metodu turi būti išvedama kaina, visiškai neaiški komisijos sudėtis, visiškas pasitikėjimas nuožiūra“¹⁵.

Ši mokesčių inspektoriaus „mokestinės nuožiūros“ problemos priežastis - mokesčių įstatymų nuostatų neapibrėžtumas - buvo įvardinta ir žinoma visą tarpukario laikotarpį. Pasak J. Baltrušaičio: „Išvengimui galimų nesusipratimų tarp fisko organų ir mokėtojų, mokesčių dėjimo tvarka turi būti kiek galima aiškiau nusakyta pačiame įstatyme“¹⁶, tačiau „šie klausimai, nežiūrint jų didelės reikšmės mokesčių valdymo srity, veikiančiam įstatyme“ savo išrišimo neturi“¹⁸.

Viena vertus, mokesčių inspektoriai teisingų duomenų pateikti negalėjo ir dėl mokesčio mokėtojų nesąžiningumo, nes, „tokių atvejų, kada mokėtojo pareiškime yra parodytos tikrosios pajamos, arba kada mokesčių inspektorius gali patikėti išsamiais duomenimis pajamoms nustatyti, yra vidutiniškai, gal apie 10 – 20 %.“¹⁹ Taigi, patys mokesčių mokėtojai sudarė sąlygas mokesčio inspektoriaus „mokestinei nuožiūrai“ egzistuoti ir išvėsti.

Kita „mokestinės nuožiūros“ priežastis buvo ir mokesčių sumokėjimas, kuris buvo vilkinamas tiek iš mokesčių mokėtojų, tiek ir iš mokesčių inspektorių pusės. Kai kurie mokesčių inspektoriai net finansų ministro aplinkraščiu buvo raginami siųsti nekilnojamojo turto savininkams mokestinius pareiškimus kas pusmetį, nurodant, kad pareiškimą mokesčių mokėtojas turi gauti ne vėliau kaip prieš dvi savaites iki mokesčio mokėjimo²⁰. Tačiau atskirais atvejais dėl didelio darbo krūvio²¹ mokesčių inspektoriai rašė nutarimus ir reikalavo paveldėjimo mokestį sumokėti iš karto nesurinkę visų žinių bei duomenų. Ir tik paskui, mokesčio mokėtojui padavus skundą, buvo renkamoms žinioms ir dėl to keičiami nutarimai²².

Kita problema, egzistavusi renkant mokesčius tarpukariu, buvo mokestinių funkcijų priskyrimas policijai.

Nukelta į 5 p.

„TEN, KUR ŠALČIA“

Romas VOREVIČIUS, Vilnius

Šalčininkų Lietuvos tūkstantmečio gimnazijoje organizuotas 2-asis pradinių klasių mokinių meninio skaitymo konkursas „Ten, kur Šalčia“.

Konkurse dalyvavo net 32 geriausi jaunieji Šalčininkų rajono skaitovai.

Pasak Šalčininkų rajono savivaldybės administracijos švietimo ir sporto skyriaus vyriausiojo specialisto Jevgenijaus Valiucko, „šiemet geriau nei praėjusiais metais buvo pasiruošę skaitovai iš mokyklų mokomąją rusų ir lenkų kalbą“.

Konkurso dalyvius sveikino Dieveniškų „Ryto“ vidurinės mokyklos lėlių teatro „Vyturys“ (vadovė Irena Ardišauskienė).

Kompetentinga vertinimo komisija, vadovaujama Šalčininkų rajono savivaldybės administracijos švietimo ir sporto skyriaus vyriausiosios specialistės Reginos Kazarevskajos, išrinko geriausiai paruoštus skaitovus. Pastebėta, jog vertinimų amplitudė buvo nuo 5,8 iki 9,8 balo, populiariausias skaitovų pasirinktas poetas – Martynas Vainilaitis.

Geriausiais šių metų konkurso skaitovais savo kategorijose pripažinti Stanislovas Sinkevičiaus ir Katažyna Laša-

kevičiūtė (Šalčininkų Lietuvos tūkstantmečio gimnazija), Santa Parvickytė ir Lukas Utovka (Eišiškių St. Rapolionio gimnazija), Jovita Mankevičiūtė (Jašiūnų „Aušros“ vid. m-lą), Daniel Bogdevič (Eišiškių gimnazija), Jurgita Misiukevičiūtė (Poškonių pagrindinė m-lą).

Pastabų lietuvių kalbos mokytojams ir mokiniams dėl valstybinės kalbos vartojimo išsakė Tautinių mažumų ir išeivijos departamento atstovas, garsus kalbininkas Alfonsas Kairys.

Tradiciniam renginiui dėmesio skyrė rėmėjai: Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, Šalčininkų rajono savivaldybės administracija, Šalčininkų Lietuvos tūkstantmečio gimnazija, Valstybinė lietuvių kalbos komisija, Lietuvių kalbos institutas, leidykla „Firidas“, Nacionalinis dramos teatras, laikraštis „Gimtinė“, Lietuvių švietimo draugija „Rytas“ ir minėtos draugijos švietimo raidos centras muziejus.

Konkurso dalyviai, jų mokytojai ir tėveliai apdovanoti vertingais rėmėjų prizais, Lietuvos nacionaliniame dramos teatre žiūrėjo režisieriaus J. Dautarto spektaklį „Pelenė“.

Nutildyti balsai

Artūras ŽNIVIENSKAS, Vilnius

*Jeruzale, Jeruzale, niekinanti
Pranašus ir akmenimis mušanti
Pasiųstus tau! Kiek kartų norėjau Aš
Surinkti vaikus tavo, kaip paukštis surenka
Paukštelius savo po sparnais, ir jūs nenorėjote!
Tad lieka jūsų namai tušti.*

Evangelija pagal Matą 23, 37-38

2007 m. kovo 24 d. Gudų kultūros draugijoje šventė 89 - asias Baltarusijos Liaudies Respublikos paskelbimo metines (tai įvyko 1918 m. kovo 5 d. Minske visuotiniame baltarusių suvažiavime). Deja, sumanymui – įkurti respubliką taip ir nebuvo lemta išsipildyti.

Maža to, tautos atgimimo, baltarusių nacionalinės respublikos idėjos liko ne tik neįgyvendintos, bet ir pamirštos.

Taip susiklostė šios respublikos likimas. Kas už to slypi ir kodėl taip įvyko? Kitos tautos savo galimybę išnaudojo ir sukūrė nacionalines valstybes. Baltarusiams tai nepavyko. Gal už to slypi kas nors kita: tautos išnykimo simptomai, dieviško sumanymo išraiška. Valstybė buvo paskelbta tą pačią dieną, kai Marijai pasirodė angelas ir tarė, kad ji pagimdys Išganytoją. Mes žinom, koku kryžiaus keliu ėjo Dievo sūnus iki savo paties nukryžavimo. Buvo sutryptas ir pažemintas, išjuoktas ir apspjaudytas. Bet jis prisikėlė...

2007 m. kovo 25 - ają Minske žmonės išėjo į gatves, žinodami, kad juos persekios, niekins ir išjuoks. Išėjo, nesibaimindami, kad galės netekti darbo, galimybės studijuoti. Išėjo, kad atšvęstų 89 - asias savo valstybės paskelbimo metines – valstybės, kuri gyva jų širdyse ir kuri

Rašytoja Olga Ipatova

anksčiau ar vėliau atsikurs. Jie turėjo idėją, kad gimtoji kalba prisikels naujam gyvenimui, sugrįš barbariškai pakeista baltarusių simbolika.

Kaip ir tikėtasi, juos vėl mušė, daug žmonių areštavo, tačiau jų nepaliko tikėjimas tautos atgimimu, nepaliko meilė gimtajai žemei ir tikėjimas jos šventumu. Liko ir suvokimas Baltarusijos Amžinumo, nuojuota promaskvietiško okupacinio režimo laikinumu.

Antroje programos dalyje buvo prezentuota baltarusių rašytojos Olgos Ipatovos knyga „Paskutinės šventojo ažuolo aukos“. Knygoje pasakojama apie tris Vilniaus kankinius, kurių palaikai iki šiol saugomi stačiatikių vienuolyne. Kūrinyje grindžiamas legenda apie trijų krikščioniškojo tikėjimo pasekėjų kankinių, kurie buvo paskelbti šventaisiais, mirtį.

Po to O.Ipatova pasidalijo mintimis apie padėtį Baltarusijoje, pirmiausia apie tai, kokiaje situacijoje atsидūrė rašytojų sąjunga. Jie irgi pasirodė esą nereikalingi, o jų kūryba pusiau uždrausta. Valdžia padarė viską, kad savo rašytojus sunaikintų.

Atsitiko taip, kad ten neliko nė vienos talentingos asmenybės, ten perėjo tik režimo šalininkai, norintys išgarsėti ir būti žinomi.

MOKESČIŲ INSPEKTORIUS TARPUKARIO LIETUVOJE

Ad. Arūnas BERTULIS, Vilnius

Atukelta iš 5 p.

Taip pagal Įstatymą apie valstybės mokesčių imamąją tvarką, nutarimai ir pranešimai mokesčio mokėtojui, mokestinių liukanų išieškojimas buvo vykdomas per policiją. Net 80 - 90% mokesčių mokėtojų sudarė kategorija asmenų, kuriai buvo taikomas priverstinis mokesčių išieškojimas.²³ Kartais policijai nepagrįstai buvo priskiriamos ir kitos mokesčių inspektoriaus funkcijos. Mokesčių departamento direktoriaus 1939 m. vasario 13 d. nuoraše aprašoma, kad kai kurios mokesčių inspekcijos pavedavo policijai sekti mokesčių įstaigų išdėstytų mokesčių mokėjimą. Departamento rašte buvo nurodyta, kad toks įpareigojimas nesuderinamas su Įstatymu apie valstybės mokesčių imamąją tvarką. Įstatymas įpareigoja policiją „išieškoti tik tas neįmokėtas sumas, kurių įmokėjimo pagrindai yra praėję, neuždedant jai terminų sekimo pareigos.“²⁴

Tokiu būdu mokesčiams išieškoti nuo tiesioginio policijos darbo buvo atitraukiamas nemažai žmonių. Tam reikalui Kaune net buvo įkurta speciali policijos nuovada²⁵.

Dėl policijai priskirtų mokesčių administravimo funkcijų perdavimo mokesčių inspektoriams Piliečių apsaugos departamentas, kurio pavaldume buvo policija, ir Mokesčių departamentas diskutavo visą tarpukarį, tačiau konkretaus sprendimo taip ir nebuvo priimta.

Pažymėtini ir kiti mokesčių inspektorius sunkumai vykdant savo pareigas. Įstatymas apie valstybės mokesčių imamąją tvarką suteikė mokesčių inspektoriumi itin svarbią mokesčių apskaičiavimui reikalingą teisę: „susižinoti mokesčių apskaitymo, patikrinimo ir išieškojimo klausimais su visomis valstybės ir savivaldybių įstaigomis“ (6 str.), nustatydamas visiems mokesčių mokėtojams pareigą „teikti mokesčių inspektoriumi reikalaujamų žinių kompetencijos srityje ir visokios pagalbos“ (18 str.). Tačiau praktiškai šia savo teise mokesčių inspektoriams buvo sunku pasinaudoti, nes dažnai įstaigos, ypač bankai, interpretuo-

davo šią nuostatą savaip, teigdami, kad neprivalo reikalaujamos informacijos pateikti. Taip, 1925 metų rašte finansų ministrui Lietuvos banko valdyba mandagiai atsiskakė išpildyti Mokesčių departamento reikalavimą, kad banko Marijampolės filialas suteiktų žinių apie įvežtų ir išvežtų prekių savininką²⁶. Buvo skundžiamasi, kad renkant pelno mokesť iš supirkinėtojų neteikia žinių apie importo ir eksporto operacijas ir muitinę²⁷, o jei teikia, tai labai netikslas žinias, geležinkelio darbuotojai netinkamai užpildo važtaraščius, o visai tai tik ap sunkina supirkinėtojų apmokestinimą²⁸.

Mokesčių inspektoriai net prašė, kad Mokesčių departamentas paveiktų kitas ministerijas, kad inspekcijoms būtų teikiamos žinios apie rangos ir tiekimų sutartis, reikalingas Pagrindiniam verslo mokesčiui administruoti²⁹.

Keblumų gaunant žinias mokesčiams apskaičiuoti būta ir iš pačių mokesčių mokėtojų. 1933 metų Mokesčių departamento aplinkraštyje buvo užfiksuotas faktas, kad ir vaistinių tarnautojai nepakluso mokesčių inspektoriaus reikalavimui pateikti receptų ir receptūrų knygų³⁰, motyvuojant informacijos apie klientus konfidencialumu.

Ne be nuodėmės buvo ir patys mokesčių inspektoriai. Pasitaikydavo ir jų piktnaudžiavimo, kyšininkavimo ir aplaidumo faktų.

Taip 1937 metais savo rašte Mokesčių departamento direktoriui Panevėžio II apylinkės mokesčių inspektorius J. Juodikis informuodamas, kodėl esti nepageidaujamas apylinkės pirklių, nurodo tai, kad „verslo pelno mokesčio iki jam atvykstant Panevėžio apskrityje buvo surenkama 180 000 Lt, o jam atvykus nuo 240 000 Lt 1934 metais iki 410 000 Lt. 1937 metais, nors prekybos apimtis padidėjo nežymiai“³¹.

Kitu atveju, politinės policijos 1934 metų slaptime rašte buvo patvirtinamas piliečių skundo faktas, kad Vilkaviškio apskrities mokesčių inspektoriaus Matulaičio žmona „važinėja į Kybartus ir išsirikusi pas pirklius medžiagą prašo ją atsiųsti Vilkaviškin. O jei neatsiunčia, tai Matulaitis

važiuoja pats ir kerštui, už tokį pasielgimą, užkrauna didesnį mokestį. /.../. Ir beveik niekas nesiryzta jai atsakyti.“³²

Štai Mokesčių departamento revizorius, 1925 metais patikrinęs Alytaus apskrities Mokesčių inspekcijos darbą, konstatavo, kad Valstybės kontrolės revizoriaus 1924 10 31 akte nurodyti trūkumai, susiję su mokesčių inspektoriaus M. Neverausku, yra teisingi. Revizorius taip pat pastebėjo, kad mokesčių inspektorius „nestovi savo aukštumoje ir nesistengia nors šiek tiek atitinkamai [tinkamai] nustatyti bendras pajamas ir dirba tendencingai. Antai Pil. S. P. krautuvei, susidedančiai iš vieno kambario, apskaičiuotas 2 200 litų bruto pelnas, tuo tarpu nuomininkės pil. A. G. kepyklai, krautuvei ir gyvenamajam butui, užimantiems 3/4 namo, tik 1 800 litų.“³³ Priekaištų iš revizoriaus susilaukė ir kiti Mokesčių inspekcijos tarnautojai už vėlavimą į darbą ir aplaidumą bei tinginystę jame.³⁴ Dėl susidariusių trūkumų, Mokesčių departamento revizorius siūlė ne tik pakeisti mokesčių inspektorius bei mokestinės komisijos narius, bet ir iš naujo apskaičiuoti 1924 metų bendrąsias pajamas ir patikrinti bruto pelno mokesčio apskaičiavimą³⁵.

III.

Baigiant, pasakytina, kad jei iš pradžių apskrities mokesčių inspektorius kompetenciją reglamentavęs Įstatymas apie valstybės mokesčių imamąją tvarką, atitiko egzistavusią socialinę – ekonominę situaciją, tai vėliau, daugėjant mokesčių, sudėtingėjant mokestinei sistemai, vystantis ekonomikai, mokesčių inspektoriai susidurdavo su nemaža dalimi problemų (pvz.: informacijos ir duomenų gavimo), kilusių dėl nepakankamo ar netinkamo teisinio reglamentavimo. Nežinia dėl kokių priežasčių, tačiau per dvidešimt Nepriklausomybės metų ši padėtis taip ir nebuvo ištaisyta, nors buvo parengtos net trys išsamios Valstybės mokesčių ėmimo įstatymo projekto redakcijos, rengėjų manymu turėjusios iš esmės ištaisyti ir palengvinti mokesčių administravimą.

1 Lietuvos valstybinis centrinis archyvas F. 927 A. 4. B. 3968. L. 1 - 11.

2 1919 m. liepos 31 d. finansų ministro įsakymas/Laikinosios Vyriausybės žinios. 1919. Nr.10. P. 4 - 5.

3 1919 m. rugsėjo 2 d. Vyriausybės įsakymas// Laikinosios Vyriausybės žinios. 1919. Nr.12. P.1.

4 Įstatymas apie valstybės mokesčių imamąją tvarką// Laikinosios Vyriausybės žinios. 1919. Nr.17. P. 2-4.

5 Svod zakonov Rossijskoj Imperiji, Sankt Peterburg : Gos. tip 1903 T5.S.192192.

6 Įstatymas apie pridedamąjį valstybinį mokestį nuo prekybos ir pramonės įstaigų // Laikinosios Vyriausybės žinios. 1919. Nr. 17. Nr. 209. P. 4.

7 Prekybos, pramonės, kredito ir amato pelno mokesčio Įstatymas // Vyriausybės žinios. 1924. Nr. 168. Nr. 1180. Panaikintas Vyriausybės žinios. 1929. Nr. 316. Nr. 2149. Verslo pelno mokesčio Įstatymas // Vyriausybės žinios. 1931. Nr. 366. Nr. 2493. L. 1-10.

8 Darbo pajamų mokesčio Įstatymas // Vyriausybės žinios. 1932. Nr. 388. Nr. 2668. L. 1-11.

9 1939 metų nepaprastųjų mokesčių Įstatymas // Vyriausybės žinios. 1939.

10 Vyriausybės žinios. 1919. Nr. 17. Nr. 208. L.3.

11 Schema parengta pagrindinių mokesčių verslo pelno, žemės, nekilnojamojo turto bei darbo pajamų mokėjimo tvarkos pagrindu.

12 V. Dargis. Mokestinė nuožiūra // Tautos ūkis. 1939. Nr. 33 - 34. P. 627.

13 Ten pat. P. 628 - 629.

14 J. Bala. Įmonių sąskaita ir mokesčiai. // Tautos ūkis. 1939. Nr. 46. P. 854.

15 J. Baltrušaitis. Valstybinių mokesčių ėmimo tvarkos svarbesni trūkumai//Tautos ūkis. 1930. Nr. 1. P. 14.

16 Ten pat. P. 14.

17 Įstatyme apie valstybės mokesčio imamąją tvarką. – aut. past.

18 Ten pat. P. 14.

19 J. Balys. Verslo pelno mokesčio Įstatymo dedamos mokesčių komisijoms pareigos ir joms vykdyti sąlygos // Tautos ūkis. 1932.. Nr. 6 - 7. P. 182 - 183.

20 Lietuvos valstybinis centrinis archyvas F. 927 A. 4. B. 4009. L. 4.

21 Mokesčių inspektorius III suvažiavimo, įvykusio 1928 m. lapkričio 12 - 17 d. protokolai // Lietuvos valstybinis centrinis archyvas. F. 927. A. 4. B. 3837. L.17.

22 Mokesčių inspektorius III suvažiavimo, įvykusio 1928 m. lapkričio 12 - 17 d. protokolai // Lietuvos valstybinis centrinis archyvas. F. 927 A.. 4. B. 3837. L.47.

23 J. Baltrušaitis Valstybinių mokesčių ėmimo tvarkos svarbesni trūkumai//Tautos ūkis. 1930. Nr. 1. L. 32.

24 Lietuvos valstybinis centrinis archyvas. F. 927. A. 4. B. 113. L. 1.

25 Protokolas pasitarimo suaukto 1928 m. rugsėjo mėn. 20 d. Mokesčių departamente // Lietuvos valstybinis centrinis archyvas. F. 927. A. 4. B. 12, 139.

26 A. Žilėnas. Buržuazinės mokesčių politikos klasinė esmė ir mokesčių sistemos raidos Lietuvoje (1919 - 1939 m.) bruožai.-V. 1963. L.36.

27 Mokesčių inspektorius III suvažiavimo, įvykusio 1928 m. lapkričio 12 - 17 d. protokolai // Lietuvos valstybinis centrinis archyvas. F. 927. A. 4. B. 3837. L. 25.

28 Mokesčių inspektorius III suvažiavimo, įvykusio 1928 m. lapkričio 12 - 17 d. protokolai // Lietuvos valstybinis centrinis archyvas. F. 927. A. 4. B. 3837. L. 53.

29 Mokesčių inspektorius III suvažiavimo, įvykusio 1928 m. lapkričio 12 - 17 d. protokolai // Lietuvos valstybinis centrinis archyvas. F. 927. A. 4. B. 3837. L. 37.

30 Darbo pajamų mokesčių įstatymas. K. 1936. L. 39.

31 Lietuvos centrinis archyvas. F. 927. Apr. 4. B. 20. L. 148 - 149.

32 Lietuvos centrinis archyvas. F. 927. Apr. 4. B. 20. L. 2 - 3.

33 Ten pat. L. 60.

34 Lietuvos valstybinis centrinis archyvas F. 927 A. 4. B. 3968. I. 12 - 43.

35 Lietuvos valstybinis centrinis archyvas. F. 927 A. 4. B. 3968. I. 60 - 63.

ŠIAURINĖ ŽEMAITIJA XVII AMŽIAUS VIDURIO KARO METU

Habil. dr. prof. Antanas TYLA, Vilnius

Jau iš istorijos vadovėlių žinome, kad nuo pat Lietuvos valstybės susidarymo jai nuolatos grėsė išorės jėgos, besikėsinusios į jos nepriklausomybę ir gyventojų laisvę. Todėl tokios situacijos sąlygomis visada svarbi buvo Lietuvos piliečių politinė kultūra, t.y. noras ir sugebėjimas būti aktyviais aplinkui verdančio valstybinio gyvenimo dalyviais, laiku suskubti iškilusiam valstybei pavojus likviduoti. Skirtingos epochos sudarė ir skirtingas galimybes tam aktyvumui pasireikšti ir įprasminti gyvenimą ne vien tik savo namų, bet platesniame visuomeniniame kontekste.

Šiame straipsnyje noriu apsistoti ties Šiaurinės Žemaitijos žemaičių, tame tarpe ir Vieکشنیų apylinkių, priklausiusių Biržuvėnų tijūnystei, politinė kultūra, kuri išryškėjo dramatiškais XVII a. vidurio metais. Tą dramatišką būklę sukėlė tuomet susidariusi tarptautinė padėtis.

Civilizaciją puoselėjusioje Europoje visada pakankamai buvo ne tik netolerancijos, bet ir nusikalstamų žmonių protrūkių, vienų tautų nepagarbos kitoms, vienų valstybių neapykantos kitoms. Nuo XV a. pabaigos Lietuvai periodiškai ir programiškai savo jėga grąsino Rusų valstybė. 1654 m. didžiulė Rusijos kariuomenė, kelis kartus viršijanti Lietuvos kariuomenę, įsiveržė į rytines Lietuvos žemes ir pradėjo 13 metų trukusį karą. Kitais metais Lietuvos kariuomenė, spaudžiama kiekybiškai daug pranašesnių priešų jėgų, su mūšiais traukėsi. Priešai pirmą kartą okupavo senąją Lietuvos sostinę – Vilnių, o paskui ir Kauną, pasiekė Nevėžį. Lietuvos kariuomenė, vadovaujama didžiojo etmono Jonušo Radvilos, susitelkė Žemaitijoje, ties Kėdainiais. Didžioji Lietuvos dalis buvo rusų okupuota – plėšiama, deginama, tremiami gyventojai. Ir kaip nekeista, atrodė, kad okupantas įsitvirtino visiems laikams. Tačiau galų gale priešas buvo išvytas ten, iš kur atėjo.

Besigelbėjantys nuo Rusijos okupacijos Lietuvos valstybės veikėjai, vadovaujant Vilniaus vaivada ir didžiajam etmonui Jonušui Radvilai, nusprendė sudaryti sąjungą su Švedija. Tuo metu Švedijos kariuomenė buvo įsiveržusi į Lenkiją ir taktiniais sumetimais siekė sąjungos su Lietuva. 1655 m. spalio 20 d. Kėdainiuose buvo pasirašyta sutartis dėl tokios sąjungos. Ši sutartis iš mokyklinių vadovėlių žinoma kaip Kėdainių sutartis arba Kėdainių unija.

Žemaitija, kaip ir šiaurinė Aukštaitija, Kėdainių unijos su Švedija dėka išvengė rusų okupacijos. Todėl čia susidarė visai kitokios sąlygos ir aplinkybės, kurios sudarė sąlygas žemaičiams parodyti savo politinę kultūrą ir pilietinį subrendimą, atskleidė jų pripažįstamas ir vertinamas vertybes. Žemaitija tuomet tapo visos Lietuvos išlaisvinimo židiniu ir atrama.

Sąjunga su Švedija išėjo ne tokia, kokios buvo tikimasi derybų su jų karaliaus vietininku pradžioje. Lietuva neteko savivaldos. Pagal Kėdainių uniją Žemaitija ir visa šiaurinė Lietuva, Uptys, Ukmergės, Breslaujos pavietai ir dalis Kauno pavieto atsidūrė Švedijos karinės valdžios administracijoje. Šiai administracijai nieko daugiau ir nereikėjo, išskyrus švedų kariuomenės išlaikymą ir mokesčių mokėjimą bei Livonijoje dislokuotos kariuomenės laisvo pražygiavimo į Lenkiją. Kitaip sakant, žemaičiai dabar turėjo išlaikyti čia dislokuotą švedų kariuomenę – duoti maistą ir pašarą, mokėti mokesčius.

Kariuomenė iš pat pradžių buvo išskirstyta po valstybines ir bažnytnines valdas, apgyvendinta pas valstiečius. Sava kariuomenė ir tai pridaro gyventojams visokių nepatogumų, o tuo labiau svetima. Ji nesiskaitė su bajorų teisėmis, su visų gyventojų religinėmis tradicijomis, trypė jų neliečiamas vertybes ir dar, be to, ją reikėjo maitinti. Tuo metu Lietuvai švedų atžvilgiu atstovavęs Jonušas Radvila su nerimu rašė Švedijos karaliaus vietininkui: “...mus pasiekia dažni skundai iš Žemaitijos apie nesaikingus mokesčius ir visokiausias skriaudas,

kuriomis kariai diena iš dienos slegia tiek karališkus, tiek ir bajorų dvarus...”¹ Šitokia nauja tvarka vedė į nevilgtį bajorus, dvasininkus ir valstiečius. J. Radvila minėtame rašte pastebėjo, kad sklinda gandai apie Žemaitijoje esančią “neramią padėtį”². Niekas tuo metu nebegalvojo, kad švedų kariuomenės buvimas Žemaitijoje apsaugo ją nuo dar nuožmesnės rusų okupacijos. Matyt, visi vienodai galvojo, kad nėra blogų ar geresnių okupantų, o yra vien okupantai.

Nepasitenkinimas svetima administracija derinosi ir su valstybės, bajorų politinės laisvės, įprasto gyvenimo vertinimo nuostatomis. Žemaitija tik XIV a. pabaigoje bei XV a. pradžioje buvo patekusi į svetimųjų – kryžiuočių priklausomybę. Jie visad buvo laisvi ir mokėjo savo laisvę vertinti. Nors po Kėdainių unijos aktu pasirašė ir daugelis žemaičių, bet darė tai be entuziazmo, aplinkybių verčiami, galvodami, kad tai tik sunkus ir sudėtingas išeitis ieškojimas, kad tai laikinas dalykas. Juk buvo prisiekę Respublikos valdovui – Lenkijos karaliui ir Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Jonui Kazimierui, kuris nors ir buvo pabėgęs į užsienį, bet sosto neatsisakė. O kai netrukus jis iš Silezijos grįžo į Lenkiją, pradėjo visus valdinius raštais kviesti, kad nesidėtų su svetimaisiais, kad nuo jų drąsiai ir ryžtingai atsimestų, suprato savo pareigą ir teises.

Svetimos karinės administracijos revizicijos, kariuomenės savivalė ir valdovo raginimai paskatino švedų administracijoje buvusius Lietuvos gyventojus ir pirmiausia žemaičius, sukilti ir išsivaduoti. Kartu reikia apgailestauti, kad tokių ryžtingų veiksmų rusų okupuotoje Lietuvos dalyje nebuvo, nors pasipriešinimas ir vyko. Tai atsitiko gal būtų todėl, kad iš ten, frontui artėjant, pasitraukė daug bajorų ir dauguma valstybės pareigūnų, kai tuo tarpu iš Žemaitijos mažai kas išvyko.

Sukilimas prieš švedų karinę administraciją prasidėjo 1656 m. pavasarį. Švedų karinės pajėgos buvo sunaikintos arba išsklaidytos, o likučiai pasitraukė į Kuršą. Į pagalbą vietinei administracijai iš Rygos buvo pasiųstas De la Gardie vadovaujamas karinis dalinys, kuris per Joniškį ir Šiaulius taikė į Žemaitiją. Iš visur surinkti sukilėlių būriai patraukė prie Šiaulių, norėdami atremti priešininko veržimąsi. Apie sukilėlių kautynes su švedų kariuomene rašė amžininkai – Švedijos karaliaus Gustavo X istoriografas Samuelis Pufendorfas veikale apie Karolį Gustavą ir žemaitis Mikalojus Kazimieras Šemeta savo poemoje “Apie Žemaitijos patekimą ir išėjimą iš švedų globos”. Apie tai užsimenama oficialiuose to meto dokumentuose. Jais pasinaudodami, pabandysime atrasti ir Vieکشنیų apylinkių vietą tuose įvykiuose, ir šio krašto žmonių požiūrį į kraštą užgriuvusius neramumus.

Kaip minėjau, Vieکشنیų seniūnija tuomet priklausė Biržuvėnų tijūnystei. Tijūnu buvo Lietuvos rūmų maršalas Teodoras Aleksandras Lackis. Jis tijūnijos valstius buvo išnuomavęs rotmistrui Samueliui Juškevičiui. Tai buvo drąsus ir ryžtingas pilietis. Jis pasižymėjo sukilimo metu. Jau vėliau Kauno pavieto bajorai pavadins jį “geru Tėvynės vyru”³.

Apie pačius Vieکشnius tuo laikotarpiu Bostone išleistoje “Lietuvių enciklopedijoje” rašoma: “1656 Vieکشniai ir apylinkė smarkiai nukentėjo nuo švedų kariuomenės”⁴. Kaip visa tai atsitiko? Juškevičius, kaip ir kitų valdų laikytojai, turėjo nemažai reikalų su švedų kariuomenės savivale. 1656 m. žiemą Žemaitijos Grabnyčių seimelis instrukcijoje delegatams, pasiųstiems pas švedų karinės administracijos vadovą Levenhauptą, aprašė ir padėtį Biržuvėnų karališkose valdose, kurioms priklausė ir Vieکشniai. Instrukcijoje buvo pažymėta, kad ponas Juškevičius skundėsi, jog švedų kariuomenės dalinio vadas Jonas Viberkas buvo užpuolęs Biržuvėnų karališkuosius valdinius, kurie pagal nuomos sutartį jam – Juškevičiui – priklausė. Nors Juškevičius

išgavo iš švedų administracijos savo nuosavybės pripažinimą, tačiau buvo nusiskundžiama, kad minėtasis Viberkas ir toliau “...įvairiu laiku ir įvairiose vietose nesiliauna grąsinti, taip pat žiauriai puoląs tą nuosavybę”. Delegatai buvo įpareigoti prašyti Levenhauptą sustabdyti tas užmačias ir grąsinimus⁵.

Kokie buvo to kreipimosi rezultatai, tiesiogiai nepavyko nustatyti. Tačiau netiesiogiai galima spręsti, kad Biržuvėnų tijūnystės žmonėms, tame tarpe ir Vieکشnių apylinkių gyventojams, įgrišo svetimų kareivių savivalavimas, nes jie aktyviai dalyvavo 1656 m. sukilime. Juškevičius sudarė didelį valstiečių pėstininkų būrį, pats jį apginklavo savo turimais ginklais ir patraukė prie Šiaulių švedų kariuomenės antpuolio atremti. Tuo metu sukilėliai iš trijų pusių traukė prie Šiaulių. Švedų vadas De la Gardie nutarė juos pulti ir neleisti jiems susijungti. Puolė atskirai kiekvieną prie Šiaulių atžygiuojantį dalinį. Pufendorfas aprašo visus tris sukilėlių ir švedų susidūrimus bei pažymi didelius sukilėlių nuostolius. Tiksliai sunku nustatyti, kuriame dalinyje buvo Juškevičiaus ir jo draugo Kristupo Marcinkevičiaus vedami Biržuvėnų tijūnystės gyventojai.

Pufendorfas, aprašydamas antrąjį sukilėlių susidūrimą su kariuomene, pažymėjo, kad užpulti sukilėlių raiteliai, praradę keletą “geriausios kokybės vyrų” pasitraukė. Tačiau to būrio pėstininkai, kuriuos sudarė valstiečiai, ir kurie buvo susitelkę kaime, patyrė didelius nuostolius. Dalį jų kareiviai išžudė, kiti buvo sugrūsti į pelkes, treči žuvo gaisruose. Besitraukiančiuosius kareiviai vijosi iki pat Ventos upės. Į kareivių rankas pateko keletas sukilėlių vėliavų, varinė patranka ir gurguolė. Po to, kai šį sukilėlių būrį Gardie išsklaidė, įsakė aplinkui per mylią sudeginti visus kaimus ir dvarus.

Remiantis to laikotarpio (1658 m.) Šiaulių ekonomijos inventoriumi, matyti, kad į vakarus ir į pietvakarius nuo Šiaulių buvusioje Dubysos ir Verdulių vaistystėje iš 256 dūmų arba kiemų buvo sudeginti 162 arba 63%. Visai sudeginti buvo 4 kaimai: Gitarių, Maskių, Raizgių ir Šventupių. Galima spėti, kad šiame susidūrimo dalyvavo ir Vieکشnių krašto žmonės. Mikalojus Kazimieras Šemeta savo poemoje vienoje apostrofoje užsimena, kad De la Gardie

“Tenkinosi tuo, kad nepaklusniausius Samdinius Juškevičiaus susitikęs Sumušė ir daug prie Žeimių išžudė”⁶. Žeimių kaimas yra maždaug tarp Šiaulių ir Kuršėnų. Juškevičiaus patirtus nuostolius patikslina karaliaus raštas, išduotas Juškevičiaus draugui Kristupui Marcinkevičiui, su kuriuo jis drauge kovojo. Jame rašoma:

“Kai Žemaitijos Kunigaikštystė sutelkė kraują ir narsumą išsivaduoti iš švedų nelaisvės, jis (Marcinkevičius) 1656 m. gegužės mėn. 3 d. prie Šiaulių pats asmeniškai su kilminguoju Juškevičium, mūsų rotmistru, atvyko į Marso lauką, kur neteko 6 būrio raitelių, 3 tarnų ir 120 rinktinių, mūsų Respublikos naudai surinkti, pats pėščiomis vos išsigelbėjo ir, be to, dėl blogų santykių su švedais Akmenės dvaras ir miestelis nusiaubti ir sudeginti”⁷. Kristupo Marcinkevičiaus Akmenės valda su miesteliu už patirtus nuostolius buvo atleista 4 metams nuo mokesčių, kariuomenės stovėjimo ir kt. prievolių.

Tuo tarpu Samuelis Juškevičius, prardęs savo lėšomis pasamdytus ir apginkluotus Biržuvėnų tijūnystės valdinius ir pats vos išsigelbėjęs, buvo Lackio perduotas karaliaus teismui už valdinių pražudymą. Kauno pavieto seimelis, vertindamas rotmistro nuopelnus Tėvynei, siekė, kad karalius jo būtų sustabdęs⁸.

Kautynėse ties Šiauliais nugalėjo švedų kariuomenė. Sukilėlių daliniai buvo išsklaidyti. Tačiau priešininkas nebedrįso eiti į Žemaitijos gilumą ir pasitraukė į Kuršą. Žemaitijoje buvo sudarytos karinės pajėgos, kurios saugojo nuo naujų užpuolimų. Visa švedų karinės vadovybės administruota šiaurinė Lietuva tapo laisva. Tačiau karas su Švedija vyko iki 1660 m. Olivos taikos, tad žemaičiams, ypač gyvenantiems Kuršo

pasienyje, ir toliau nebuvo ramybės. Išvadavę Žemaitiją, žemaičiai pašauktiniai ir algininkai, vadovaujami išsirinkto generalinio pulkininko Aleksandro Judickio, patraukė prie Biržų (VI. 24) ir apgulė pilį, kuri liko paskutinė švedų kariuomenės citadelė Lietuvoje. Pradžioje apgultį vykdė vieni žemaičiai, vėliau prie Biržų atvyko Uptys, Kauno, Ukmergės pavietų pajėgos, o dar vėliau (1656 m. rudenį) reguliari Lietuvos kariuomenė.

Šiaurinė Žemaitijos siena su Kuršu tapo karo veiksmų linija. Ėmė augti rusų įsiveržimo – tiek nuo Kauno, tiek nuo Breslaujos pusės pavojus. Žemaičių pašauktiniai nuolatos budėjo prie Nevėžio. Tuo tarpu šiaurinę sieną saugojo reguliari Lietuvos kariuomenė, kuri stovyklavo prie Lekavos, Židikų, Žagarės.

1658 m. ir 1659 m. pavasarį švedai suaktyvino karo veiksmus Kuršo pasienyje. Tų metų pavasarį prie Židikų buvo sutelkta Jono Przestrzelskio vadovaujama žemaičių pašauktinių kariuomenė ir reguliarios kariuomenės daliniai. Iš viso buvo apie 3000 žmonių. Balandžio 28 d. juos netikėtai užpuolė 8000 švedų kariuomenė ir padarė daug nuostolių. Ties Skuodu švedai įsirengė karo stovyklą ir iš ten puldinėjo aplinkinius miestelius ir kaimus. Židikų bažnyčia ir miestelis buvo sudeginti iki pamatų. Degino kaimus, užmušinėjo miestiečius ir valstiečius, nužudė Židikų kleboną. Iš valstiečių buvo atiminėjami arkliai, neleidžiama jiems sėti vasarojaus. Tų metų rudenį, revizoriams patikrinus Židikų valdos būklę, buvo pažymėta, kad sugrįžę valstiečiai kuriasi išlikusiose pirkelėse ir pasistatytose pašiurėse⁹. Mykolas Biržiška savo knygoje “Anuo metu Vieکشniuose”, nenurodydamas iš kur ėmė žinias, rašo: “...1656 m. Papilėje jie (švedų kariniai daliniai) nužudė komendorių Kristupą Jančevskį, 1659 m. kankino žmones Vieکشniuose”¹⁰. Jis taip pat mini girdėtus pasakojimus apie kryžiuočių ar švedų kapus Žibikų miške už 1,5 – 2 km. nuo Vieکشnių, Tirkšlių link.

1660 m. buvo pasirašyta Olivos taika su Švedija ir Šiaurinei Žemaitijai tiesioginis užpuolimo pavojus pranyko. Tais pačiais metais buvo išvadotas Kaunas, po metų Vilnius ir Rusijos pavojus Žemaitijai sumažėjo, nors iki sunkaus karo pabaigos dar buvo toli. Ir žemaičiai dalyvavo, ir finansškai rėmė visos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės išsilaisvinimą iš Rusijos okupacijos. Tačiau tai jau kitas klausimas.

Vertinant to meto žemaičių pilietinį aktyvumą, pastebimas jo nepastovumas, bangavimas. Jie sugebėdavo trumpam ryžtingam susitelkimui, tačiau pristigdavo jėgų ilgesnį laiką pašvęsti savo pastangas bendram visų saugumui. Tai buvo pastebima ir susirinkus prie Biržų pilies, ir saugant Žemaitijos sienas prie Nevėžio nuo rusų įsiveržimo, ir renkantis šiaurinių sienų ginti. Toks bangavimas nebuvo tik to laiko visuomenės bruožas. Jį mes pastebime ir nūdienės Lietuvos gyvenime. Vienintelė to bangavimo teigiamybė yra tai, kad lemiamu momentu mes sugebame susitelkti ir pasiekti savo svarbaus tikslo. Jei tai paveldėta iš ankstesnių laikų ir XVII amžiaus, tai iš tikrųjų buvo labai svarbi mūsų tautos sąvybė, daug nulėmusi mūsų istorijoje. Mūsų geopolitinė padėtis įpareigoja mus kiekvieno pavojaus metu imtis vieningų ir ryžtingų veiksmų tam pavojui sunaikinti.

Vilnius, 1996 08 16.

1. J. Radvilos laiškas Gabrieliui de la Gardie. 1655 m. lapkričio pabaiga.// LMAb. F.233 – 99. L. 219.

2. Ten pat.

3. Kauno pavieto seimelio instrukcija atstovams į seimą Rapolui Zigmantui Skorulskui ir Samueliui Oborskui. 1658 06 21. Gelnai.// Medeksza S.F. Ksienga pamientnica... P. 174.

4. Lietuvių enciklopedija. T.XXXIII. Boston. 1965. P. 532.

5. LMAb. F.233 – 99. L. 255.

6. Šemeta M.K. Reliacija apie Žemaitijos patekimą ir išėjimą iš švedų globos// Senoji Lietuvos literatūra. 2 knyga. Vilnius. 1994. P. 185.

7. Jono Kazimiero raštas K. Marcinkevičiui. Varsuva. 1658 08 17.// Lietuvos Metrika. Kn. 130. L. 279v – 280v.

8. Seimelio instrukcija// Medeksza S.F. Min. veik. Gelnai. 1658 06 21. P. 174.

9. Aktas apie Židikų miestelyje ir valsčiuje švedų padarytus nuostolius. 1659 10 16. Židikai. // CGAD (Maskva). F. 1603. Ap. 4. B. 2195. L. 6 - 7.

10. Biržiška M. Anuo metu Vieکشniuose ir Šiauliuose. Kaunas. 1938. P. 32.

TELŠIŲ RAJONO SPAUDA METŲ VINGIUOSE

Julius NORKEVIČIUS, Vilnius

Perskaityta, o gal išgirsta frazė paskatino pavartyti enciklopedijas, informacines bei istorines knygas, kad galėčiau sau, kitiems pasakyti, kada telšiškai pirmą kartą į rankas paėmė savo krašto — apskrities, rajono — laikraštį. Pradėjęs ieškoti, labai greitai supratau, jog užsiduotas klausimas — ne iš lengvųjų.

Lietuvoje pirmieji laikraščiai pasirodė XVIII amžiuje. Ir tie patys lenkų kalba. Juos spausdino Vilniaus akademijos spaustuvė. Pirmasis laikraštis lietuvių kalba („Nusidavimai Dievo karalystėje“) išspausdintas 1823 metais Rytų Prūsijoje, Tilžėje, ir buvo išleisti vos du numeriai. Po devynerių metų pasirodė kitas lietuviškas, jau mėnesinis, laikraštis „Nusidavimai apie evangelijos prasiplatinimą tarp žydų ir pagonių“. Jis buvo spausdinamas Karaliaučiuje ir skaitytojus pasiekė iki 1914 metų.

1856 metais Laurynas Ivinskis mėgino pradėti leisti lietuvišką laikraštį „Aitvaras“, bet negavo tuometės valdžios leidimo. Tiesa, jo leistus kalendorius galima laikyti savotiška įžanga į Žemaitijos periodinę spaudą. Tai viltį žadinančios užuomazgos, kurios leidžia pakartotinai klausiti, kada išleisti pirmieji Telšių laikraščiai. Skaitytoją turiu nuvilti, jog nei Bostono „Lietuvių enciklopedija“, nei kelios tarybiniais metais išleistos enciklopedijos tiksliai, aiškiai į šį klausimą neatsako. Geidžiamos datos sužinoti nepadėjo ir istorikų darbai, aštuonioliktos — devynioliktos amžiaus įvairių periodų Telšių gyvenimo apžvalgos. Istorikai pastebi, kad Leiba Icikovičius 1738 metais buvo Telšių miesto knygnešys, kad tada mieste gyveno ir du muzikantai. Ir daro išvadą: jau tada turėta kultūrinių siekimų. Istorikai tiksliai nurodo, sakyme, kada Telšiuose įvyko pirmas viešas vaidinimas, aprašo, kaip atrodė scena, žiūrovų salė, kada pradėjo veikti pirmoji vilnų karšykla, plytinė ir pan., analizuoja šių reiškinių poveikį miesto kultūriniam, ekonominiam gyvenimui.

O laikraštis? Apie tai mano skaitytuose rašiniuose tylima. Net susidaro įspūdis, jog anais laikais laikraščiai, apskritai spauda, nevaicino tokio svarbaus vaidmens, kaip dabar. Nors ir tada mėginta svarbius miesto įvykius atspindėti laikraščiuose. Štai 1812 metų „Kurjer Litewski“ rašė apie Telšių generalinės konferencijos akto minėjimą. „Tygodnik Peterburgski“ 1838 metais išspausdino telšiškio Felikso Leopoldo Praniausko nekrologą apie vyskupą J.A.Giedraitį. Didelį rezonansą sukėlė telšiškio korespondento rašinys apie Šv. Stanislovo sugrįžimą į miesto heraldiką, kunigaikščio Mykolo Oginskio pergalę prieš rusifikavimą ir jo lietuviybės gynimą. Minėtus rašinius 1885 metais spausdino „Vilenski vestnik“.

Analizuoji šiuos aptiktus faktus ir nejučiomis pradedi galvoti ir net įtiki, kad, ko gero, devyniolikto amžiuje Telšiai dar nebuvo subrendę leisti savo laikraštį. Ir tenka sutikti, jog šitas svarbus įvykis Žemaitijos sostinėje nusikėlė į dvidešimtojo amžiaus pradžią, praėjus metams kitiems po nepriklausomybės paskelbimo.

Nespėliokime, kaip buvo, kuria data paženklintas laikraščio išleidimas Telšiuose. Tačiau leidinio „Visa Lietuva. Informacinė knyga 1931 m.“ sudarytojas Vincas Ruzgas teigia, jog 1920–1930 metais Lietuva turėjo 44 laikraščius. Iš jų Telšiuose buvo leidžiami savaitraščiai „Žemaičių balsas“, „Žemaičių prietelius“, „Žemaitis“ ir žydų religinis mėnesinis žurnalas „Haneenon“. Keturtomio „Mūsų Lietuva“ autorius Bronius Kviklys kur kas dosnesnis. Jis primena, kad, be anksčiau išvardintų periodinių leidinių, Telšiuose buvo leidžiami ir „Darbo žemaitis“, „Telšių naujienos“, kurį laiką buvusios dienraščių – „Telšių žinios“, „Spauda ir gyvenimas“, „Ligonų kasų na-

rys“, „Žibintas“, „Mūsų filatelistas“, „Žemaičių žemė“, „Žemaičių balsas“ (vėliau „Mūsų balsas“). 1944 metų vasarą Telšiai vieninteliai Lietuvoje leido žurnalisto Simo Miglino redaguojamą laikraštį „Tėvynės gynėjas“, kuris buvo skirtas Žemaitijoje organizuojamiems lietuviškiems daliniams Lietuvos žemei nuo artėjančios antrosios tarybinės okupacijos ginti. Bostono bei tarybinė enciklopedija patikslina šį sąrašą, nurodydama, kad 1941 metų balandžio 19 dieną pradėtas leisti apskrities, o vėliau rajono laikraštis „Tarybų Žemaitija“. Beje, dvidešimt aštuntaisiais metais buvo išleisti ir penki žurnalo „Šatrija“ numeriai.

Tokiai laikraščių gausai išleisti ikikariniai Telšiai turėjo neblogas sąlygas. Mieste veikė Jokūbo Gurvičio ir vyskupijos kurijos spaustuvės.

Kai imi analizuoti, gilintis į turinį, leidimo metus, Telšiuose laikraščių ilgas sąrašas pradeda trumpėti, skilinėti, jungtis. Be to, kai kurie iš jų palyginti labai trumpai buvo spausdinami. Pavyzdžiui, liberalūs dienraštis „Telšių naujienos“ gyvavo tik mėnesį ir keturias dienas. Paskui dar mėnesį ir aštuonias dienas jis buvo leidžiamas kaip savaitraštis, pakeitus pavadinimą į „Žemaičių naujienas“. Metus ir mėnesį (1931 01—1932 02) tautininkai leido „Žemaičių balsą“, kol vasario 28 dieną pasirodė „Mūsų balsas“. Pastarasis gimė sujungus „Žemaičių balsą“ ir „Baltijos aidą“. Telšių apskrities tautininkų komitetas savąjį laikraštį spausdino Šiauliuose, kol jis 1935 metais buvo pertvarkytas į „Mūsų kraštą“ ir redakcija iš Žemaitijos sostinės iškelta.

Metus ir tris mėnesius skaitytojus lankė Šaulių sąjungos Telšių skyriaus savaitinis laikraštis „Telšių žinios“ su jo priedu „Telšių Pliumpis“. Priedas iš pradžių buvo šapirografuotas, tačiau nuo kitų metų ketvirtąjo numerio jį spausdino spaustuvė.

Paminėtos neilgai gyvavusios „Telšių žinios“, ko gero, yra pats pirmasis Telšiuose išleistas laikraštis. Jo pirmasis numeris datuojamas 1923 m. spalio 7 diena. Anksčiau išleisto laikraščio neaptikau. Pirmąjį Telšių laikraštį redagavo Šaulių skyriaus vadovas S. Radišauskas.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas saugo pedagogo laišką, kuriame rašoma, jog „Telšiai – tai apleistas ir pamirštas Lietuvos kampas, tai savo rūšies Sachalinas. Kur tiek daug susitvenkė purvo, teršiančio mūsų valstybę, mūsų tautą. „Telšių žinios“ įnešė į tą „Sachaliną“ naują srovę, labai sujaudino visus gyventojus, o ypatingai lenkus, rusus, girtuoklius ir apsileidėlius valdininkus, triukšmadarius, dorovėje puolusius, šmeižikus, melagius ir t.t.“

Tačiau ne visi taip gražiai atsiliepė apie pradėtą leisti laikraštį. Šito neslepia ir pacituoto laiško autorius. Jis sako, jog prieš „Telšių žinias“ piestu stoji tie, kuriems nepatiko siekis sulietuvinti Žemaitijos sostinę ir jos apylinkes bei laikraščio pasisakymai prieš alkoholio garbinimą. Todėl teisme buvo atsiradęs prašymas nubausti „Telšių žinių“ redaktorių už pornografinių straipsnių talpinimą.

Laikraščio redaktorius, atsakydamas į priekaištus, aiškino, jog per „neatsargumą ir skubotumą keliuose „Telšių žinių“ bei jo priedo „Pliumpis“ numeriuose, atvaizduojant tikrąją, pateko laikraštini netinkamų žodžių bei posakių. Bet negalima pasakyti, kad „Telšių žiniose“ buvo talpinami pornografinio turinio straipsniai“. Šitai pripažino ir teismas, todėl besiskundžiančiųjų ieškinį atmetė.

Ikikarinių Telšių gyventojai — labai skirtingų pažiūrų. Šaulių laikraštis, ko gero, paskatino 1925 metais pasirodyti kairiosios krypties savaitraštį „Žemaitis“. Jo pirmuoju redaktoriumi leidėju pasirašinėjo M.Šaikūnas. Šis leidinys taipogi neturėjo ramaus

gyvenimo. Viename rašinyje redaktorius skundėsi skaitytojams, kad cenzorių dėka net nutiesto geležinkelio pašventinimo iškilmės, kuriose dalyvavo ir šalies prezidentas Antanas Smetona, turėjo stebėti, tiksliau, klausytis, pro kalėjimo kameros langelį. Už drąsesnius, atviresnius bei antifasistinio pobūdžio straipsnius laikraštis buvo ne kartą konfiskuotas, redaktorius baus-tas piniginėmis baudomis ir kalėjimu. Buvo ne kartą panaikintas leidimas spausdinti laikraštį. Bet tuoj pat vietoje uždraustojo pasirodydavo kitas — „Sekmadienio žemaitis“ (trys numeriai), „Ligonų kasos narys“ (tik šeši numeriai), „Žibintas“, „Darbo žemaitis“. Keitėsi ir pavadinimai, ir redaktoriai, tačiau laikraščio kryptis, siekis — propaguoti kairiąsias idėjas — liko tas pats. „Žemaitis“ išleido ir vieną „Žemaičių juokų priedą“ (1930 m.).

Kaip atsakymas kairiosios minties savaitraščiui „Žemaitis“, 1925 metų kovo 18 dieną išleistas „Žemaičių prietelius“, kurio tikslas — „katalikybės tautybės ir demokratybės liaudžiai šviesti“. Šio laikraščio organizatorius — žinomas Žemaitijos pedagogas Juozas Mačernis. Iš pradžių „Žemaičių prieteliaus“ leidimą finansavo krikščionių demokratų partija, jis buvo spausdinamas Kaune. 1926 metais įkūrus Telšių vyskupiją, redakcija persikėlė į Telšius ir laikraščio leidimą rėmė Katalikų veikimo centro Telšių skyrius.

Manau, nereikia aiškinti, kad „Žemaičių prietelius“ pirmiausiai buvo skirtas vyskupijos ir katalikiškų organizacijų informacijai. Tačiau šis laikraštis nebuvo vien bažnytinis. Skaitytojas jame rasdavo nemažai politinių, ūkinių žinių, patarimų. Redakcija skirdavo daug vietos korespondencijoms, leido reikšties vietos literatams.

„Žemaičių prieteliaus“ vadovai labai keitėsi. Kai kurie iš jų nė metų neišdirbo. Bene keliolika metų redaktoriavo kunigas Pranas Maželis. Jo vadovavimo laikais laikraštis labai pasikeitė: sistemingai buvo spausdinami eilėraščiai, novelės, apsakymai, kiti literatūriniai kūrinių. Daugelio jų autorių buvo pats redaktorius. Pradėta spausdinti gyvesnė, turiningesnė publicistika, istorinio pobūdžio rašiniai. Daug rašyta dorovės klausimais. Daug rašė Telšių vyskupijos, Telšių kunigų seminarijos kunigai. Tarp jų ir mokyčiausias Žemaitijos kunigas, šitaip senosios kartos telšiškiai vadino prelatą, bažnytinės teisės daktarą, vertėją, publicistą, tautosakininką kunigą Jurgį NARJAUSKĄ.

Telšių senųjų kapinių kalnelio pačioje viršūnėje kuklaus antkapinio paminklo užrašas primena, kad čia ilsisi prelatas, teologijos mokslų daktaras Jurgis Narjauskas. Bet mažai kas žino, jog tai pirmasis Lietuvos atstovas prie Šventojo sosto. Dar daugelį kunigo biografijos faktų galima papuošti šiuo epitetu. Paminėsiu bent keletą. Jis pirmasis surengė lietuvių maldininkų kelionę į Romą, pirmasis išvertė Dantės „Dieviškąją komediją“, Petrarkos, Ovidijaus, Vergilijaus kai kuriuos kūrinius. Nemažai užrašė liaudies dainų ir jų melodijų.

Kunigas Jurgis Narjauskas gimė 1876 m. balandžio 21 d. Parausiuose (Vilkaviškio rajonas). Mokėsi Paežeriuose, Marijampolės gimnazijoje. Baigė Seinų dvasinę seminariją. Paskui studijavo Romoje, Fribūre.

1943 m. sausio 27 d., laidodamas savo dėdę, prelatas Justinas Juodaitis sakė, kad kunigo Jurgio Narjausko gyvenimo pradžia siekia mūsų tautinio atgimimo aušrą. Tai ne tušti žodžiai. Devynmetis Jurgis Paežerių V.Kudirkos mokyklos mokytojo rankose pamatė „Aušros“ numerį, iš kurio ant lentos buvo rašoma apie ošiantį mišką. Vėliau jis čia iš studento Antano (Aišbės) gavo knygeles „Mūsų ponai“, „Brička“. Mokydamasis Marijampolėje, jaunuolis jau skaito savo gimtajame kaime bei platina

Tilžėje spausdinamus lietuviškus laikraščius, kalendorius, maldaknyges ir kitą slaptą spaudą. Tą darbą tęsia ir Seinuose.

Grįžęs iš užsienio studijų, kunigas Jurgis Narjauskas gauna vikaro vietą Liubave. Čia klebonijoje visi kalba lenkiškai. Jaunasis kunigas pradeda bendrauti lietuviškai. Savo pusėn patraukia ir parapiją, pradeda lietuvius, kurių čia beveik dvigubai daugiau negu lenkų, mokyti lietuviškai giedoti rožinį (rožančių), kitas giesmes. Priešiška nusiteikęs tik vienas klebonas. Kartą per pietus jis piktokai pasakė, jog norint mokyti chorą, reikia ir pačiam mokėti giedoti. Teisės daktaras nieko neatsakė į pastabą. Išėjo ir atsinešė Fribūro universitete įgytą bažnytinių giesmių giedojimo diplomą ir, su meiliu šypsniu pakišdamas jį klebonui, pasiteiravo, ar galis toliau mokyti chorą. Tasai nieko nebesakė, bet pridūrė, kad giesmių tekstai (suprask, kalba) priklauso klebonui. Vikaras atsikirto, kad žmonės patys nusprendžia, kuria kalba giedoti.

Po metų, kitų J.Narjauskas perkeliamas į Seinus katedros vikaru. Kartu jis skiriamas Dvasinės seminarijos profesoriumi. Tada Seinuose virte virė didelė tautiška veikla. Joje ir kunigo Jurgio Narjausko nemažas indėlis: visokeriopai skleidžia, puoselėja lietuviybę tarp klierikų, kviečiasi tal-kon profesūrą. Daugelis renginių baigiami lietuviška daina, choro pasirodymu.

Kunigas nuoširdžiai rūpinosi ir miesto lietuvinimu. Jis prisidėjo ir prie lietuviško teatro organizavimo, vadovavo vyrų bei mišriam chorui. Bažnyčioje buvo giedamos tik lietuviškos giesmės, vyko pamaldos. Taip pamažu lietuvių sulenkėjusi apylinkė, buvo žadinamas jos tautinis susipratimas. Steigė ir privačias lietuviškas mokyklas. Kaimuose lietuviybės plėtotei buvo panaudojami ir rinkimai į Petrapilio dūmą.

Vėliau – sunkūs Pirmojo pasaulinio karo metai Mogiliove, Petrapiilyje, kur rūpinosi lietuvių pagėbėjais ir pergyveno ne vieną revoliuciją. Paskui – Kubanė, areštas ir kalėjimas, mirties nuosprendis. Tiesiog atsitiktinumas padėjo išvengti šios bausmės ir sugrįžti į Lietuvą. O čia jau susibūrusi Taryba, kuri pradėjo rūpintis nepriklausomybės atgavimu. Kunigas Jurgis Narjauskas neliko nuošalyje nuo šių darbų. Platina, garsina įvairius Tarybos dokumentus. Sakoma, kad jis pats Lazdijuose, turgaus aikštės viduryje, stovėdamas vežimaityje, paskelbė ir aiškino Tarybos manifestą.

Kaip Suvalkijos sūnus atsidūrė Žemaitijos sostinėje, kai Kauno Vytauto Didžiojo universitetas kvietė jį dėstyti? Atrodo, kad jam sekėsi klebonauti Gelgaudiškyje. Lietuvos centrinis valstybės archyvas kunigo Jurgio Narjausko asmeniniame fonde be įdomių, vertingų dokumentų saugo ir gana daug laiškų. Telšių kurijoje rašytieji baigiantis 1927 metams iš dalies atsako į klausimą. Kvietusieji siūlė prelatui užimti Telšių vyskupijos kanclerio bei oficiolo (bažnyčios teismo teisėjo) pareigas. Žadėjo trijų kambarių butą. Neprieštaravo, kad kviečiamas kunigas, jeigu tik pageidaus, galės nuomotuoti didesnę, jo poreikius atitinkantį, butą.

Archyvo saugomi laiškai neatskleidžia kvietimo motyvų. Apie juos galima tik spėlioti. Pirmiausia Kurijos laukė nelengva, dabar žmonių vadinamos Mažąja, bažnytelės byla. Ir jai sėkmingai ginti reikėjo labai kvalifikuoto, principingo bažnytinės, iš dalies ir civilinės, teisės žinovo. Prelatas toks ir buvo. Tačiau skaitydamas bylose saugomus dokumentus jauti, kad kunigas Jurgis Narjauskas, sugrįžęs iš Romos, kur sėkmingai atstovavo Lietuvai prie Švento Sosto, nepakankamai buvo įvertintas, pagerbtas. Kyla įspūdis, kad gal net šiek tiek skriaudžiamas.

POPIETĖ SU IEVA JANKUTE

Astrida PETRAITYTĖ, Vilnius

Atkelta iš 2p.

Bet pasirodęs kitas kareivukas išties Jankams pagelbėjo pasprukti nuo atūžiačios karo mašinos. Nuvedė juos į laivą, uždarė triumfą, kuriame jie turėjo glūdėti kaip pelytės - bet išplaukė! Tik staiga jūroje – bombardavimas... Kai nutilo, Elzė pakvietė dukterėčią eiti pažiūrėti, kas nutikę – ogi jūra „prisėta“ nuskandintų laivų, bokšteliai tik styro... „Ieva Ieva, rytojaus dienos nebematysim“, suaimanavo teta, laimei, jos nuogastavimai neišsipildė. Nebeapšaudomas jų laivas pasiekė krantą Svenemiundėj. Vokiečių organizuotumas dar nebuvo išgaravęs – moterys pabėgėlius sutiko su kava, gabalėliu duonos. Jankų šeima buvo įgrūsta į mokyklą, ten ant grindų pakreikti šaudai jau buvo visai sutrinti. Kelias dienas ten praleido, bet žinojo - reikia keliauti tolyn į Vakarų. Ieva su Endriumi kasdien eidavo į stotį teirautis, ar vyks koks traukinys – bet vis ne ir ne. Galiausiai vieną dieną stoties viršininkas pasakė: šiandien pirmą valandą bus traukinys... Žinoma, Jankai susiruošė ir išvyko. Traukinys pakeliui vis sustodavo kažkokiuose kaimeliuose – dabar jų pavadinimų nebeatsiminsi. Pakeliui Elzė susisiekt su Ede, kuri traukėsi kitu keliu, kartu buvo ir generolas Daukantas. Šis Jankams patarė keliauti į Šlezvigą-Holšteiną – ten pusiasalis, karo nebus. Taip Jankai, susiradę kitą traukinį, pasiekė Flensburgą. Tėtatis, išvargintas sun-

Astrida Petraitytė savo gimtojoje Šilutėje

kios kelionės, 1946-aisiais ten ir mirė

PJankutei iš visų karo baisumų, regis, giliausią žaizdą paliko ne badas, šaltis, mirties grėsmė, bet – nužmoginančios antisanitarinės sąlygos: „Neturi vandens atsiprausti, esi pilnas utėlių, dvoki kaip šiandieniniai benamiai...“

Nuo Flensburgo prasidėjo emigracijos rūpesčiai ir vargai – bet tai jau ne karas... Per UNRRA organizaciją vyko kas kur – kiekvie-

nas karo nenuniokotas kraštas turėjo įsipareigoti priimti kažkiek žmonių. Edė išvyko į Angliją, vėliau – į Kanadą. Elzė su Kristupu [akluoju broliu] – į Kanadą. Endrius – į Australiją. Pati Ieva – į Ameriką. Tėvai liko Liubeke, o tėvui mirus, mama atvyko pas dukrą į JAV.

Atvykusi į Čikagą, Ieva atsivertė laikraštį - mokėjo ne tik vokiečių, bet ir anglų kalbą. Darbą surado iškart – fabrike rūšiuoti lėktuvų detales. Šį darbą dirbo gal savaite – „ofise“ reikėjo žmogaus atlyginimams skaičiuoti, pakvietė ją. Žinia, susitikdavo ir su likimo draugais lietuviais. Norėjo mokytis, tad įsirašė į profesinę laboratorinių tyrimų mokyklą – dieną mokėsi, naktimis dirbo. Baigusi mokyklą, p.Jankutė dirbo ligoninės laboratorijoje. Tėn ir susitiko su p. Gerola, italų gydytoju. Jiedu susituokė, išvyko į Italiją – Ieva išmoko italų kalbą, dirbo ligoninėje. Tai buvo ramus, ko gero, ir harmioningas gyvenimo laikotarpis – Gerolos gerai sutarė, turėjo namus, turėjo darbą, be to, tas pojūtis - „žinai, kur priklausai“. 1978-aisiais vyras mirė, ir vėl viskas apsisvertė aukštytyn kojom. Inakutė-Gerola sugrįžo į Ameriką, į Niujorką. Vėl įsirašė į koledžą, gavo kvalifikacinį patvirtinimą, jog gali toliau dirbti ligoninėje. Lietuvių Niujorke nebuvo daug - Brakai, Valaičiai, Vilgaliai. Klaipėdiškiai daugiausiai įsikūrė Toronte bei Čikagoje. Niujorke bendravo visi lietuviai, ne-

Kioskai, kuriuose parduodama „Voruta“

K110	Vilnius, Geležinkelio 16
K145	Vilnius, Konstitucijos 12
K190	Vilnius, Gedimino 7
K200	Vilnius, Gedimino 13
K26	Vilnius, Sodų 22
K44	Vilnius, J.Lelevelio 2
K45	Vilnius, Gedimino 19
K48	Vilnius, Gedimino 2
K5	Vilnius, Sodų 22
K6	Vilnius, Gedimino 44
K7	Vilnius, Gedimino 31
K78	Trakai, Vytauto 90
K8	Vilnius, Gynėjų 1
K85	Trakai, Vytauto 37
K9	Grigiskės Kovo 11-osios 25a
K91	Vilnius, Geležinkelio 4
K369	Klaipėda, Taikos per.101
K236	Kaunas, Laisvės al./Ožėskienės g. sank.

skirdami –mažlietuvis ar didlietuvis.

O kodėl gi sumanė grįžti į Lietuvą?

Ji - nelyg vėžlys, šie gimę apsuksa visus pasaulio vandenynus, bet mirti grįžta ten, kur gimė. „Noriu būti palaidota savo žemėj, prie savo šeimos“.

07.02.12

Šaltinis: www.mazoji-lietuva.lt

PAGERBTAS ŽURNALISTAS JUOZAS KUCKAILIS

Pagerbimo dalyviai: iš kairės Juozas Kuckailis, prof. Ona Voverienė ir Kazimieras Račkauskas

Pagerbimo dalyviai

Marijos ir Jurgio Šlapelių muziejuje „Gimtinių“ laikraščio redakcija ir jos savininkas Kazimieras Račkauskas surengė plačiai žinomo Lietuvos žurnalisto Juozo Kuckailio 70-ies metų jubiliejaus minėjimą. Iš įvairių rajonų susirinkę Juozo publicistikos gerbėjai, buvę bendradarbiai ir draugai pasakė jubiliatui daug gražių žodžių. Kazimieras Račkauskas pristatė Juozo Kuckailio išleistas knygas, papasakojo apie žurnalisto visuomeninę veiklą ir platų tiriamąjį darbą kraštotyros baruose.

Apie Vasario 16-ąją ir jos reikšmę Lietuvos istorijoje papasakojo muziejaus direktorė Alma Gudonytė.

„Vorutos“ inf.

Danos BUINICKAITĖS nuotraukos

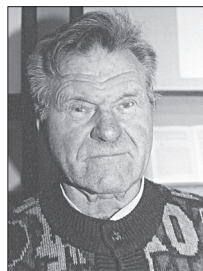

Muziejaus direktorė Alma Gudonytė

Pagerbimo dalyviai: Aleksandras Adamkavičius, dr. Kazimieras Garšva, Jonas Varnauskas (dešinėje)

Mirus bendrijos nariui
Albinui STUBRAI,
reiškiame nuoširdžią užuojautą jo šeimai ir artimiesiems

Lietuvinių bendrijos „Mažoji Lietuva“ seimelis

Dėl lietuvininko **Albino STUBROS** mirties reiškiame nuoširdžią užuojautą jo šeimai ir artimiesiems

„Mažosios Lietuvos enciklopedijos“ rengimo grupė

Voruta
Lietuvos istorijos
dvisavaitinis laikraštis

9 771392 067018

Prenumeratos indeksas 0135

Redakcinė kolegija:

Tomas Baranauskas, dr. Kazimieras Garšva, Vytautas Gocentas, dr. Viktoras Jencius, dr. Napoleonas Kitkauskas, prof. dr. Arnoldas Pirockinas, akad. prof. habil. dr. Antanas Tyla, adv. Vytautas Zabiela, akad. prof. habil. dr. Zigmantas Zinkevičius, archit. Dainora Juchnevičiūtė-Vaivadienė

© „Voruta“ 2007. Visa medžiaga (rašiniai) pateikta laikraštyje „Voruta“ yra II – Juozo Vercinkevičiaus leidyklos „Voruta“ (įmonės kodas LT281160790) nuosavybė. Laikraštį ar jo straipsnius kopijuoti ir platinti be raštiško sutikimo draudžiama.

© „Voruta“, 2007. Leidžiamas nuo 1989 m. spalio 24 d. aštuonoliktą leidimo metai. Laikraštis išeina kas antrą šeštadienį. Apimtis – 3 sp. l. Rinko ir maketavo „Vorutos“ leidykla. Redakcijos adresas: Naujoji g. 16, Trakai, tel./ faks.: (8 528) 5 53 31; (8 528) 5 12 66, (8 605) 19 302. Vyriausiasis redaktorius Juozas Vercinkevičius, el. p. redaktorius@voruta.lt Spausdino AB „Spauda“, Laisvės pr. 60, LT-05120 Vilnius. Tiražas 1000 egz.

Rėmėjai:
Ieva Jankutė, Lietuva
Tadas Stomma, JAV
Tautos fondas, JAV

Spaudos radijo ir televizijos
rėmimo fondas

Laiškams: „Voruta“, Naujoji g. 16, LT-21111 Trakai, LIETUVA. Tel. faksas: (8 528) 5 53 31; (8 528) 5 12 66. El. paštas: voruta@voruta.lt Interneto svetainė: <http://www.voruta.lt>

Redakcija: A. Adamkavičius, J. Varnauskas, A. Trečiokienė, A. Šumskas, D. Zacharevičienė, L. Olechnovičiūtė, A. Kurekaitė, J. Vercinkevičius